

De zin van prognoses

Steeds meer vraag ik mij af wat het bedrijfsleven heeft aan alle ingewikkelde macro-economische berekeningen die met de regelmaat van de klok verschijnen. Ondernemingen zijn uiteraard geïnteresseerd in de ontwikkeling van macro-grootheden als inflatie, werkgelegenheid en nationaal inkomen, maar kunnen daarmee slechts iets doen als die grootheden worden vertaald in cijfers die voor hun specifieke micro-problemen van belang zijn. Die vertaling vindt nauwelijks plaats. Een mooi voorbeeld daarvan was het 13e Vlaams Wetenschappelijk Economisch Congres over strategische ondernemingsplanning in een evoluerende omgeving, door mij besproken in *ESB* van 18 mei jl. Zodra de macro-economie ter sprake komt, wordt zonder enig bewijs het ene politieke vooroordeel na het andere gespuid. Bedrijfseconomische beschouwingen handelen daarentegen meer over bedrijfskundige technieken, ver van het bed van de macro-econoom. Een ander voorbeeld was de NIVE-voorjaarsdag: 's morgens een interessant verhaal over de Phillips-curve, voorgedragen als een sprookje; 's middags de praktijk van alledag met inleidingen over financieel beheer, goederenstroombeheer, marketingbeleid en personeelsbeleid. Het lijkt er aldus op dat alleen politici, journalisten en wetenschappers iets aan macro-economische beschouwingen hebben.

Het bovenstaande is natuurlijk overdreven. Het CPB produceert ieder jaar in zijn Centraal Economisch Plan een schat aan gegevens over de diverse bedrijfstakken, terwijl ondernemingen, vooral de grote, wel degelijk gebruik maken van de macro-prognoses bij bedrijfsplanning en -budgettering. Dit bleek bijv. uit de inleiding van Drs. J. Bons, voorzitter van de Raad van bestuur van KBB, op de Accountantsdag van 12 mei jl. Dat het bedrijfsleven in zijn totaliteit echter weinig raad weet met de macro-prognoses is uit het rapport van de Commissie Economische Deskundigen van de SER af te leiden. Dat rapport staat vol met voorstellen op het gebied van de overheidsfinanciën en de lonen, maar rept met geen woord over specifieke bedrijfsproblemen, zelfs niet over de reeds jaren bij de SER in discussie zijnde sectorale informatie, die een voorwaarde is voor de oplossing van vele problemen.

De publieke discussie over macro-economische modellen is geen stimulans voor de vertaling van macro- in micro-grootheden. Welke modellenbouwer moet namelijk worden geloofd, sinds het rotsvaste vertrouwen in het CPB tanende is? Steeds meer econometristen met een computer tot hun beschikking produceren alternatieve prognoses. „Dit alles zal wel zo uitpakken dat het CPB nooit meer de alleenheerschappij bij het ontwerpen en hanteren van economische beleidsmodellen bezit”, schrijft Prof. Dr. F. Hartog in *SMO-berichten* van mei jl. Onder welke vlag moet de ondernemer, die van al dat gedoe niets begrijpt, varen?

Prof. Dr. W. Driehuis beantwoordde die vraag op de Accountantsdag van 12 mei ondubbelzinnig: de vlag van het CPB. Met alle respect dat hij voor de critici van het CPB heeft, produceert z.i. het CPB nog steeds de beste prognoses in Nederland. Dr. J. Zijlstra, president van De Nederlandsche Bank, ging hem in deze mening voor. Bij de presentatie van zijn jaarverslag werd hem de vraag gesteld wanneer hij alternatieve berekeningen van Rotterdamse en Groningse economen in zijn beschouwing zal betrekken. Hij antwoordde dat deze dan eerst een toelatingsexamen moeten doen. Prof. Driehuis viel over de onvriendelijke toon van de kritiek op het CPB en over het lage peil van de discussie. „Met name de wijze waarop recentelijk Groningse econometristen en een directeur van de ABN zich in het debat hebben gemengd, heeft een bedenkelijk laag analytisch niveau”, sprak hij.

Prof. Driehuis erkende dat bij de berekening van de prognoses verschil van inzicht mogelijk is. Hij sprak zelfs van een kwestie van geloof of men wil accepteren dat het inflatietempo rechtstreeks samenhangt met de groei van de geldhoeveelheid. Bij de discussie over de modellen moet z.i. bedacht worden dat economen die bij de beleidsvoorbereiding zijn betrokken minder vrijblijvend kunnen optreden dan economen die werkzaam zijn op een universiteit. Bovendien vindt hij dat voorspellingen niet alleen op een model moeten worden gebaseerd, maar ook op het beoordelingsvermogen van de econoom, zoals bij het CPB gebruikelijk is. De opgetreden fouten in de CPB-prognoses vindt Driehuis niet dramatisch en van politieke beïnvloeding door het Ministerie van Economische Zaken is z.i. geen sprake.

Het CPB zal blij zijn met de steun van zijn oud-medewerker Driehuis. Ondernemers zullen hierdoor waarschijnlijk minder twijfelen aan de waarde van de CPB-prognoses. Toch blijven er vragen die Prof. Driehuis niet beantwoordde. Die beantwoording volgt pas wanneer het CPB zijn boeken opent. Waar maakt de rekenkundige voorspelling plaats voor het beoordelingsvermogen van de econoom? Hoe ziet het kwartaalmodel dat sinds twee jaar wordt gebruikt eruit 1)? Van welke statistische gegevens maakt dat model gebruik?

Pikant is dat dit kwartaalmodel gebaseerd is op het proefschrift van Driehuis, maar hoe, dat weet ook Driehuis niet.

Relativeringen zijn altijd op hun plaats. Prof. Driehuis hield een knap en voor de ondernemer — die geen behoefte heeft aan kissebissende wetenschappers — overtuigend betoog. Die ondernemer weet echter nog niet of hij er goed aan doet te investeren.

L. Hoffman

1) Op vragen van het Tweede-Kamerlid Nypels, antwoordde minister Lubbers vorige week, dat het kwartaalmodel t.z.t. en het jaargangenmodel binnenkort worden gepubliceerd.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> De zin van prognoses	505
Column „Er zijn nooit te weinig banen”, door <i>Drs. W. Siddré</i>	507
<i>Prof. Dr. J. Wemelsfelder:</i> Internationale aspecten van de huidige malaise	508
<i>Drs. L. A. van der Linden:</i> Onderzoek ten dienste van uitstel van beslissingen?	510
<i>Prof. Dr. A. van Putten en Drs. Mr. H. Beckman:</i> Vermogens- en resultatenbepaling over 1975 bij 75 belangrijke Nederlandse ondernemingen	513
<i>Prof. Dr. B. de Gaay Fortman en Dr. H. Thomas:</i> Op een kruispunt (IV). Waarheen met de werkloosheid?	517
Europa-bladwijzer Het vierde programma voor de economische politiek op middellange termijn, door <i>Drs. E. A. Mangé</i>	521
Mededeling	523
Au courant Fundamentele beleidskeuzen, door <i>A. F. van Zweeden</i>	524
Geld- en kapitaalmarkt Kredietrestrictie, door <i>Drs. J. C. Pranger</i>	525
Boekennieuws J. Waelbroeck (ed.): The models of project link, door <i>Prof. Dr. T. Kloek</i>	527

De kabinetsformatie kan lang duren. Eén ding is echter al bekend. De toekomstige ministers van Financiën, Economische Zaken en Sociale Zaken lezen allen ESB.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:
STRAAT:
PLAATS:
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.*

*Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Adjunct-redacteur-secretaris:
L. van der Geest.*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementsprijs: f. 130, — per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 88,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

*Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolingsingel 93,
Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische
Berichten te Rotterdam.*

*Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.*

Advertentieverkoop:
Roelants/EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 68 17 75 / 23 41 03
Telex 33101

*Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

*Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

„Er zijn nooit te weinig banen”

Eén van de plezierige taken die je als docent op een universiteit hebt, is het bijhouden van de vakliteratuur. De meeste tijd gaat zitten in het lezen en bestuderen van recente onderzoekresultaten in rapporten en vakblad-artikelen. Daarnaast besteed je wat tijd aan het lezen van leerboeken. Aan enkele leerboeken pleeg ik wat meer aandacht te geven: Samuelson, Lipsey en Steiner, maar ook aan Alchian en Allen (A en A). Deze auteurs schreven *Exchange and production*, met als oorspronkelijke subtitel „Theory in use”, in latere edities gewijzigd in „Competition, coordination and control” 1). Ook van hun hand is *University economics*. Dit boek gaven zij een intrigerende subtitel mee: „Elements of inquiry”. Deze publikaties van A en A prikkelen de lezer tot nadenken. Het zijn bepaaldelijk geen glad-geschreven leerboeken met „middle-of-the-road”-standpunten. Ik citeer nu enkele beweringen, die door A en A worden beschouwd als halve waarheden: „Automatisering reduceert het beschikbaar aantal banen”; „producenten profiteren ervan goederen te maken met een korte levensduur”; en „het reduceren van werkloosheid vereist het scheppen van meer arbeidsplaatsen”. Het viel mij op dat in de laatste editie van *Exchange and production* dit laatste thema een meer prominente plaats heeft gekregen. In de rest van deze column wil ik enige aandacht vragen voor de laatst genoemde halve waarheid.

A en A betogen dat werkloosheid niet bestaat omdat er te weinig banen zijn of omdat er te weinig werk is. „Er zijn nooit te weinig banen” 2). Zij die geloven dat werkloosheid bestaat omdat er te weinig banen zijn, maken een ernstige denkfout. In kort bestek zal ik proberen om de gedachtengang van A en A te schetsen. Deze poging mag echter geen substituut zijn voor de lezer om zelf eens dit boek ter hand te nemen. A en A gaan ervan uit dat er in iedere maatschappijvorm sprake is van fundamentele schaarste aan goederen en diensten. Dat is voor economen geen nieuwtje. Schaarste is er sinds de Hof van Eden en zal ook altijd blijven bestaan. Leven volgens de spelregels van een Nieuwe Levensstijl helpt ons niet om de schaarste te verminderen. Dit fundamentele axioma berust in feite op de onbeperkte behoeften, zowel van private alsook van maatschappelijke aard. Als er meer goederen en diensten worden gevraagd dan er beschikbaar zijn, dan moet dat bete-

kenen dat er zelfs te veel banen zijn en dat er nog te veel zaken zijn die moeten worden verricht. Willen wij niet allemaal meer veiligheid, meer bewoonbare huizen, langere vakanties, betere opleidingen, meer olie, kleinere klassen? Als er nog zoveel moet gebeuren, ontstaat het vraagstuk welk van die taken zullen moeten worden verricht en welke banen zullen moeten worden gevuld. Het probleem is daarom vast te stellen welke jobs en welk werk het meest waardevol zijn om verricht te worden. Een werkloze handelt verstandig als hij er de tijd voor neemt om dit uit te zoeken. Ik kom hierop straks terug.

Is dan al het praten over aansluitingsproblemen op de arbeidsmarkt overbodig geworden? Kunnen wij niet meer zeggen dat er mensen werkloos zijn omdat zij geen juist onderwijs hebben genoten? A en A zullen inderdaad in eerste instantie antwoorden dat het gevaarlijk is om over de aansluitingsproblematiek te praten alsof er niet genoeg geschikt werk is te doen. Er zijn nog oneindig veel banen beschikbaar. Het lijkt mij dat A en A de woorden „banen” en „taken” ruim definiëren. Het begrip „arbeidsplaatsen” wordt wel in een veel engere betekenis gebruikt, bijv. heel concreet als een bureau in een kantoor waaraan een ambtenaar werkt, of een plaats aan een machine in een werkplaats. Om misverstanden te voorkomen vermeld ik hier dat als de kapitaalgoederenvoorraad daalt bij de overheid of in de particuliere sector ook het aantal arbeidsplaatsen (eng gedefinieerd) kan dalen. Maar waarom stellen A en A dat er nooit te weinig banen of taken (ruim gedefinieerd) zijn? Hun antwoord luidt: als er schaarste is, dan zijn er zelfs te veel banen en taken. Waarom worden die gewenste taken dan niet uitgevoerd? Waarom zijn er dan nog werklozen? A en A antwoorden op deze cruciale vraag dat werklozen niet willen werken tegen het loon dat zij kunnen verdienen in de beste mogelijkheid waarvan zij op dat moment weten dat deze voor hen beschikbaar is. Zij vinden het loonaanbod behorende bij de beste alternatieve baan onacceptabel laag t.o.v. vooruitzichten

op andere banen of t.o.v. hun waardering van vrije tijd. Er is nog een tweede reden voor werkloosheid. Het is mogelijk dat werklozen nog niet weten welke mogelijkheden voor hen beschikbaar zijn. Zij zoeken dus naar informatie over banen. En dat kan uiteraard zeer belangrijk zijn. Er zijn immers nog oneindig veel dingen die gedaan moeten worden, en dan loont het de moeite om de meest profijtelijke job te zoeken. Ik beperk mij nu tot deze twee redenen voor het bestaan van werkloosheid; er zijn er meer.

In het kort bestek van deze pagina kun je niet gedetailleerd ingaan op de A en A-argumentatie. Het is hier niet mogelijk om de (verborgen) veronderstellingen te expliciteren. Laat ik besluiten met een enkele kanttekening bij de A en A-redenering. Ik beperk mij tot de eerste reden waarom er werklozen zijn in een wereld van schaarste. A en A stellen dat werklozen niet willen werken tegen de beloningsvoet die zij zouden kunnen verdienen in de beste alternatieve baan. Die baan is er wel, maar dat werk levert naar de mening van de werklozen te weinig op. Werklozen moeten volgens deze redenering scherp de voor- en nadelen van hun werkloos-zijn afwegen. De prijs van arbeid, de quid pro quo voor het verrichten van werk, wordt echter door velen niet meer onderkend als een regulator of als een element van het besturingsmechanisme van mensen voor banen. Ik vraag mij af of de economische subjecten van A en A niet gevraagd worden om te rationeel te handelen. Schaarste impliceert competitie, zeggen A en A. Ik kan me echter voorstellen dat in de maalstroom van de maatschappelijke ontwikkeling dit ordeningsmechanisme aan kracht inboet. En ten slotte geloof ik dat A en A te gemakkelijk voorbij gaan aan het probleem dat een werkloze bijv. een socioloog elders een baan zou moeten vinden, tegen voor hem acceptabele financiële voorwaarden als niet-socioloog. Men geeft niet gemakkelijk aspiraties op een moeizaam verkregen professionele status op. Dat geldt overigens niet alleen voor sociologen.

W. Sidde

1) A. Alchian en W. R. Allen, *Exchange and production: Competition, coordination, and control*, Second edition, 1977, Wadsworth Publishing Company.

2) Idem, blz. 384.

Internationale aspecten van de huidige malaise

PROF. DR. J. WEMELSFELDER

Bij internationale vergelijking van de economische crisis blijkt dat deze crisis synchroon in de westerse wereld verloopt. Nederland loopt daarbij niet uit de pas. Prof. Wemelsfelder, hoogleraar economie aan de Technische Hogeschool Eindhoven, wijdt aan dit verloop een beschouwing. Hij constateert dat de crisis vnl. van conjuncturele aard lijkt, maar niet met simpele Keynesiaanse maatregelen is op te lossen. Na de crisis wordt er namelijk overal meer geproduceerd met minder mensen, zodat klaarblijkelijk de efficiency is toegenomen ten koste van marginale produkties. Zijns inziens is de remedie guld hebben en afwachten en in ieder geval de arbeid relatief goedkoop houden.*

Inleiding

Omdat er een sterke concentratie van de aandacht is op onze eigen nationale misère, ziet men gemakkelijk enkele opvallende — bijna raadselachtige — karaktertrekken van het internationaal karakter van de huidige crisis over het hoofd. Het meest opvallend is wel — wanneer men het thans beschikbare cijfermateriaal vergelijkt — het synchroon verloop van de crisis in de westerse geïndustrialiseerde wereld. Voor zover we konden nagaan, heeft zich een dergelijk synchroon gedrag nog nimmer in de wereldgeschiedenis voorgedaan. Kort geschetst zijn er de volgende karakteristieken.

1. In alle westerse landen (behalve de Verenigde Staten) bereikt de industriële produktie precies in het derde kwartaal van 1975 zijn dieptepunt nadat het stijgingstempo in het eerste kwartaal van 1973 in al die landen is gaan afzakken. (In de Verenigde Staten was het dieptepunt in het eerste kwartaal van 1975).
2. Eenzelfde simultaan verloop vertonen de cijfers die de schattingen in de verschillende landen weergeven van orderportefeuille en voorraadvorming.
3. Hetzelfde geldt voor de ontwikkeling van de cijfers die de overcapaciteit schatten.
4. De exportvolumina ontwikkelen zich navenant. Het absolute of relatieve dieptepunt wordt ook hier precies in het derde kwartaal van 1975 bereikt. Er is dus in eerste instantie geen uitbreiding van één of enkele crisishaard(en) via het medium van de internationale handel. De ontwikkeling van de exportmarkten heeft de crisis niet verscherpt. Integendeel, de absolute of relatieve terugval was zelfs geringer dan die van de produktie zodat de tendens tot integratie van de nationale economieën zich tegen het geweld van de crisis in doorzette en dat terwijl elke ernstige crisis juist het gevaar van desintegratie in zich heeft.

5. Zelfs wanneer we de ontwikkeling per bedrijfstak onderling vergelijken, blijkt er paralleliteit. De zwaarste terugslag trof overal de basis-industrieën. Het verschil tussen de top van de produktie en het dieptepunt bedroeg (gemiddeld voor alle OECD-landen) 22%. Geringer was de terugslag in de industrieën gericht op de verwerking van metalen. (Het verschil tussen top en dal was hier 11%). Het geringst deed de crisis zich voor in de voedings- en genotmiddelenindustrie. Daar was de terugslag nauwelijks merkbaar: een rimpeltje in de vijver. De terugslag was 4%.

De verklaring voor het ontstaan van de crisis behoeft nauwelijks te worden vermeld. Aangezien tot en met 1973 de trendmatige ontwikkeling van produktie en inkomen overal normaal was, moet de oorzaak, of in elk geval de aanleiding, gezocht worden in de oliecrisis. Het directe effect hiervan kan op drie manieren worden berekend.

We kunnen allereerst vaststellen dat wanneer we berekenen hoever de prijsstijging van minerale grondstoffen in 1974 uitging boven de „normale” trendmatige stijging, deze „extra” stijging van de prijs een bedrag aan koopkracht absorbeerde gelijk aan 12% van de wereldexport. Een bedrag van dezelfde orde van grootte vinden we wanneer we berekenen met hoeveel het handelsbalansoverschot van de OPEC-landen met de rest van de wereld als percentage van de wereldhandel toenam.

Ten slotte moet deze invloed voor de individuele landen zich vertalen in een ruilvoetverslechtering. Als we dan, na de zoëven genoemde overeenkomsten, in de crisisverschijnselen in de verschillende industrielanden toch verschillen moeten aangeven, dan blijkt zich weliswaar in praktisch alle industrielanden in 1974 een ruilvoetverslechtering voor te doen die echter in haar omvang sterk uiteenloopt en die bijna overal in 1975 weer geheel of gedeeltelijk wordt gecorrigeerd. De uitval van koopkracht, of liever de reële verarming, is dus voor ieder land verschillend en de negatieve invloed die hiervan uitging op het reëel nationaal inkomen kan voor ieder land afzonderlijk worden berekend door de ruilvoetverslechtering van ieder land te vermenigvuldigen met de importquote van dat land. Tabel 1 geeft hiervan een beeld. In deze tabel is tevens een overzicht gegeven van het resultaat van een poging om het werkelijk reële inkomensverlies in de crisisperiode in de verschillende landen te berekenen.

Het zoëven gestelde stelt ons voor enige raadsels. Twee vragen doemen op:

- a. terwijl de periode 1970 t/m 1973 in het algemeen een periode was van normale groei blijkt na 1973 een betrekkelijk gering initieel koopkrachtverlies enorme economische gevolgen te hebben die van land tot land sterk uiteenlopen;

* Geraadpleegde bronnen: OECD, *Main economic indicators + Supplement to main economic indicators*, maart 1977. ILO, *Yearbook of labour statistics*, 1976.

Tabel 1

	Reële inkomenswinst (+) of verlies (—) t.g.v. ruilvoetverslechtering 1974	Totaal reëel inkomensverlies als gevolg van de crisis in 1974 en 1975 a)
Oostenrijk	— 0,5%	— 11,7%
België	— 0,4%	— 10,0%
Denemarken	— 2,8%	— 7,9%
Finland	— 0,5%	— 17,6%
Duitsland	— 2,1%	— 12,4%
Italië	— 3,8%	— 9,0%
Japan	— 7,5%	— 20,1%
Nederland	— 4,4%	— 9,9%
Noorwegen	— 3,2%	— 0,2%
Zweden	— 1,7%	— 2,6%
Zwitserland	— 1,5%	— 15,8%
Engeland	— 3,1%	— 8,3%
Verenigde Staten	— 0,7%	— 10,0%
Frankrijk	— 2,1%	— 10,6%

a) Het „crisisverlies” is berekend door voor de jaren 74/75 de afwijking van de trend van de groei van het reëel nationaal inkomen van 1970-1973 te berekenen. Wij zijn ons wel bewust van de bezwaren van dit soort kunstgrepen. Het is bij gebrek aan beter.

b. desondanks blijkt — zoals we zoëven stelden — de ontwikkeling van de industriële productie en de andere genoemde indices, in de tijd gezien synchroon te verlopen.

Voor het gestelde onder b zouden we géén plausible verklaring kunnen bedenken. Duidelijk is in elk geval dat overal tegelijkertijd een crisishaard ontstond die qua tijdsbeslag een identieke uitwerking had. Het onder a gestelde (terugval van het reële inkomen in alle landen is een veelvoud van het verlies door ruilvoetverslechtering) wijst op de ontwikkeling van crisisverschijnselen volgens het geijkte model waarbij kennelijk de ene terugslag de andere genereert.

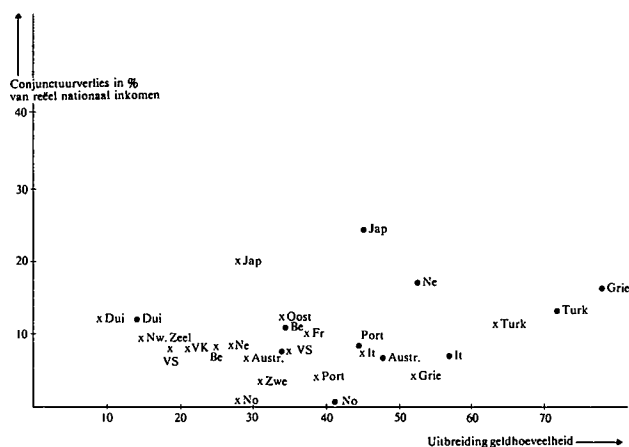
Het hele verloop van orderportefeuille en voorraadvorming versterkt de indruk dat het hier — internationaal gesproken — in eerste instantie om een afzetcrisis gaat en niet om een crisis die zou zijn ontstaan als gevolg van hoge lonen en lage winsten, waardoor oude machines snel afgedankt moeten worden zodat arbeiders uit het productieproces moeten worden gestoten (omdat de nieuwe vervangende machines minder arbeid vragen). Andere aanwijzingen wijzen in dezelfde richting. De allerwegen aanwezige overcapaciteit wijst ook op afzetproblemen.

Last but not least blijkt — voor zover we daarover gegevens kunnen verzamelen 1) — dat we in geen enkel land (behalve Nederland) een continue stijging van de arbeidsquote aantreffen die in zijn omvang uitgaat boven die in vroegere perioden. Dat laatste geeft wel aanleiding om vraagtekens te plaatsen bij de vrij vaak gepropageerde „afwentelingstheorie” die stelt dat de stijging van de collectieve lasten via de inkomens werd afgewenteld op de winsten, waardoor weer werkloosheid zou zijn gegeneerd. Als dat een wet van Meden en Perzen zou zijn, dan zou dit verschijnsel zich ook elders voor moeten doen en dat nemen we niet waar. Een en ander neemt niet weg dat — zoals in elke crisis — de arbeidsquote wel allerwegen in de crisisperiode toenam. Mogelijk moet hieruit worden verklaard dat de terugslag sterker wordt naarmate we dichter bij de basis-industrieën komen omdat deze vooral voor de productie van investeringsgoederen werken en de aankoop van investeringsgoederen weer bepaald wordt door de omvang van de winsten. Beter nog lijkt het om te spreken van een vertrouwenscrisis die de consumenten betrekkelijk onberoerd laat, maar die zich vooral lijkt te manifesteren in verminderde investeringsdrift, die de basisindustrie het hardste treft.

Conjunctuurbeleid

De hierboven geschetste omstandigheden waarbij zich in alle Europese landen dus, volgens deze analyse, synchroon

Figuur 1. Uitbreiding geldhoeveelheid (in %) en berekend conjunctuurverlies (in % van reëel nationaal inkomen) in verschillende landen (1973-1975 aangegeven met x, 1973-1976 aangegeven met ●)

een afzetcrisis ontwikkelde, bieden in zekere zin een unieke mogelijkheid om de effectiviteit van een Keynesiaans beleid gericht op monetaire expansie te toetsen. Normaliter stuit men altijd op de moeilijkheid dat men na een beleid van monetaire expansie niet kan vaststellen wat de situatie zonder zo'n beleid zou zijn geweest. Het feit dat toevallig in de door ons beschouwde periode enkele landen (Duitsland, Zwitserland) een zeer restrictief monetair beleid voerden en andere landen (Italië, Nederland, Griekenland) een zeer expansief beleid, is hierbij een gunstige omstandigheid. In de Keynesiaanse gedachtegang zouden we moeten zien dat indien het monetaire beleid een beslissende rol zou spelen bij het conjunctuurherstel in landen met een expansief beleid, het conjunctuurverlies (in de vorm van verlies aan reëel inkomen), relatief geringer zou zijn dan in landen met een restrictief beleid.

In figuur 1 is verticaal afgezet het conjunctuurverlies van een aantal industrielanden over 1974 en 1975 en 1974, 1975 en 1976, en horizontaal de monetaire expansie 2). Een bevestiging van de Keynesiaanse theorie zou met zich mee moeten brengen een van links naar rechts dalende regressielijn. We zien echter dat er geen enkel verband valt te signaleren. De correlatie tussen beide variabelen is nihil. Anders geformuleerd: in het gestelde kunnen we géén bevestiging vinden van de effectiviteit van de Keynesiaanse therapie.

Het is nu interessant om na te gaan of het monetaire beleid zich dan wel in de prijzen manifesteert. In figuur 2 is daartoe nagegaan of er in dezelfde periode wel samenhang is tussen monetair beleid (expansie van de geldhoeveelheid — horizontaal gemeten) en prijsstijging (verticaal gemeten). Uit de grafiek kan men aflezen dat deze samenhang er wél is, al is het ook grof. Het monetair beleid heeft — volgens deze gegevens — dus wél een prijseffect, maar geen volume-effect, zoals men volgens het Keynesianisme zou mogen verwachten. Indien het hierboven gestelde juist is, betekent het wél dat genezing van de economische kwalen van deze tijd met de therapieën uit de leerboeken niet mogelijk zou zijn.

De werkgelegenheid

De raadslachtheden nemen verder toe indien wij ons wat meer trachten te oriënteren op de werkgelegenheidsproble-

1) Met vriendelijke hulp van het CPB.

2) Gemeten aan de uitbreiding van de geldhoeveelheid.

Onderzoek ten dienste van uitstel van beslissing

Mag onderzoek gebruikt worden om beslissingen uit te stellen? Hoe vaak komt het niet voor dat in een beleidscollege iemand met een verhaal komt dat „vooral een beslissing wordt genomen, het nodig is dat er een nader onderzoek naar de consequenties van de verschillende beleidsmogelijkheden wordt gedaan?” Voorbeelden zijn er m.b.t. de tweede nationale luchthaven, de bouwplaatsen voor Den Haag. Het is dan de vraag of zo'n onderzoek dient om nadere informatie aan te dragen of om tijd te winnen. Is het laatste het geval, dan ziet de rechtgeaarde onderzoeker daarin een aantasting van zijn métier. Hij ervaart een opdracht in dergelijke omstandigheden als een oneigenlijk gebruik van zijn activiteiten. En maatschappelijk gezien, kun je je afvragen of het geld dat voor dergelijk onderzoek wordt uitgegeven, wel verantwoord is.

Een beleidsman als Mr. Engelsman, PvdA-gedeputeerde van de provincie Zuid-Holland, zei hierover onlangs 1) iets naders: „Als er sprake is van een fundamenteel beleidsdilemma, laat dan de zaak voortgaan zoals hij nu reilt en zeilt – dat is de z.g. nulvariant – en laat onderzoek doen naar de gevolgen van de gewenste verandering”. Hij noemde in dit verband het al of niet zoet maken van de thans nog zoute Grevelingen. In het kader van de Deltawerken is de wenselijkheid uitgesproken de Grevelingen van zoet water te voorzien, in het belang van de landbouw en de drinkwatervoorziening. De visserij wil daarentegen liever dat het zoute karakter wordt gehandhaafd. Hierover wordt al jaren gevochten in bestuurlijke kringen. Als er belangtengstellingen bestaan, laat degenen die verandering willen, met onderzoek aantonen, dat de maatschappij bij die verandering baat heeft, aldus de heer Engelsman.

Het komt mij voor dat de nulvariant ook een beslissing is. Als bestuurder heb je namelijk altijd de mogelijkheid iets niet of iets wel, te doen. Mag je dan als beleidsman niet vrij kiezen? Beperk je je vrijheid niet, indien je a priori kiest voor het bestaande alternatief? Natuurlijk, er bestaat goed conservatisme onder het principe: behoud dat wat goed gebleken is. Maar is dat wat bestaat wel goed? Anderzijds is het duidelijk

dat onderzoek wordt gebruikt om beslissingen uit te stellen. De politicus kan altijd, zolang het onderzoek loopt, zeggen dat de uitkomsten van het onderzoek worden afgewacht. Op die manier bestaat er een gerechtvaardigde reden voor uitstel. Uitstel kan wijsheid betekenen, volgens Drs. C. P. van Dijk, CDA-raadslid van Rotterdam. In die tijd kan onderzoek worden gedaan; het is meegenomen als dat relevante informatie oplevert. Aldus kun je je als onderzoeker nog (een beetje) erkend voelen. Anders wordt de zaak, als de beslissing al vast ligt en er toch nog onderzoek wordt gedaan, aldus de leider van de congresdag Prof. Dr. P. Nijkamp van de VU. Helaas komt dat ook voor. Waar is de onderzoeker die het oneigenlijk karakter van de probleemstelling doorziet en de opdracht tot onderzoek weigert?

Openbaarheid

Het al dan niet publiceren van de onderzoeksuitkomsten is eveneens een omstreden onderwerp in de relatie tussen bestuur en onderzoek. Enerzijds kun je zeggen, dat de opdrachtgever de eigenaar van de uitkomsten is en bepaalt wat wordt gepubliceerd. Anderzijds moet rekening worden gehouden met het verlangen van de geïnteresseerde burger die de stukken wil zien die bij de beleidsvorming zijn gebruikt. Een onderzoeksrapport zou dan ook meteen voor een ieder verkrijgbaar moeten zijn. Om te kunnen oordelen moet je immers over dezelfde informatie kunnen beschikken als de bestuurder. Als burger heb je daar recht op. Mij lijkt het voldoende dat als de opdrachtgever heeft vastgesteld dat er geen vertrouwelijke en gekke dingen in staan, het rapport openbaar moet worden gemaakt.

Een ander probleem is de beantwoording van de vragen die naar aanleiding van een rapport opkomen. Voor de onderzoeker, die in het algemeen wel gebaat is bij publikatie van zijn werk, kan die follow-up weleens te bar worden. Hij zal graag meespreken in de maatschappelijke discussie ter zake, maar zijn betrokkenheid strekt zich niet verder uit dan discussie over de toegepaste

men in internationaal verband. De eerste vraag die in dit verband om een antwoord vraagt is óf en in welke mate het gebrek aan werkgelegenheid of het surplus aan arbeidskrachten kan worden toegerekend aan de beschreven crisis.

In figuur 3 is daartoe getracht na te gaan of er samenhang bestaat tussen de omvang van de inzinking in de industrie (de procentuele daling van het produktievolume steeds gemeten van piek tot dal) en de werkgelegenheid in de industrie (de procentuele daling van het aantal werknemers in de industrie is eveneens gemeten van piek tot dal). De puntenwolk suggereert een grof verband 3). Wanneer we nu speciaal op de positie van Nederland letten in de puntenwolk, blijkt dat het gedrag van de werkgelegenheid in onze industrie aardig past in het internationale gebeuren. Wij komen daarop terug bij de

conclusies aan het eind van deze aantekening.

Nieuwe vragen

Helaas roept elke poging tot het zoeken van een antwoord op de gestelde vragen weer nieuwe vragen op. De eerste vraag is deze (wanneer het gestelde juist is): waarom leidde een korte inzinking van de produktie met relatief snel herstel tot een zo grote uitstoot van arbeidskrachten en waarom bleef de werkloosheid nog stijgen terwijl allerwegen de industriële produk-

3) Voor de afwijkende positie van Frankrijk en vooral Italië lijkt het moeilijk om een verklaring te vinden.

methoden, de directe uitkomsten en de juiste toepassing op het beleid.

Verantwoordelijkheid voor probleemstelling

Een ander aspect van de relatie beleid-onderzoek is: wie is verantwoordelijk voor de probleemstelling? Op dat gebied plegen opdrachtgevers en onderzoekers nogal eens tegenover elkaar te staan. Het is vooral het geval na afloop van het onderzoek zelf. Vooraf is alles rozegeur en maneschijn. Na discussie en oriëntering over en weer is de probleemstelling op papier gekomen. Ook zijn de methoden voor onderzoek aangeduid. Daarmede is de onderzoeker aan het werk gegaan. Op de overeengekomen tijd wordt het rapport uitgebracht. En dan komt het: de opdrachtgever zegt: „Ja, maar dat was niet de bedoeling”. Vervolgens komen de papieren op tafel, en men zit in de moeilijkheden. Elke partij heeft een uitleg van de omschrijving van de probleemstelling. Een ieder herinnert zich dingen die de ander dan wel niet opgeschreven heeft, maar wel gezegd. Kortom, een heel vervelende situatie.

De aanpak om dergelijke situaties te vermijden is dat men de zaak beter voorbereidt. Vooral als de opdrachtgever en onderzoeker nog niet op elkaar ingeschooten zijn, moet men de zaak formeler aanpakken. Vereist is dat de onderzoeker van te voren een indruk geeft van de aard van de te verwachten uitkomsten van het onderzoek, bijvoorbeeld de hypothesen of tabellen met gefantaseerde getallen. Ook een inhoudsopgave van het te verwachten rapport kan helpen. De moeilijkheid is dus niet zozeer de verantwoordelijkheid voor de probleemstelling, alswel het gebrek aan expliciete beschrijving van de te verwachten onderzoeksuitkomsten. Wat de probleemstelling betreft, de opdrachtgever is verantwoordelijk voor de omschrijving van het probleemveld, de onderzoeker voor alles wat daarna komt: de preciese formulering van de probleemstelling, de uitwerking daarvan in een onderzoeksvorstel, de uitvoering van het onderzoek, en de rapportering; kortom, voor alles tot aan het beleidsadvies.

tie uit het dal was geklommen tot een niveau dat gelijk was of (in sommige landen) zelfs vrij veel hoger dan het niveau van vóór de crisis? De tweede vraag die zich opdringt is: waarom ging de crisis met productieverlies en werkloosheid aan sommige landen voorbij terwijl andere landen zo hevig werden getroffen? (Opvallend is daarbij hoe Griekenland, Zweden, Noorwegen „gespaard” werden — zie figuur 3).

Voor de eerste vraag (waarom de crisis zo'n groot blijvend effect had en de werkloosheid bleef stijgen nadat de industriële productie zich had hersteld) zouden we de volgende verklaring willen geven. Het blijkt in het algemeen uit de cijfers dat de piek en het dal van industriële productie en industriële werkgelegenheid niet samenvallen. Zoals voor de hand ligt vertoont de daling van de industriële werkgelegen-

De positie van de beleidsadviseur

Ook zijn er onderzoekers, die allerwegen problemen maken. Drs. J. Laan, hoofd van de afdeling Ruimtelijke Ordening van Rijnmond, zag een belangrijke taak in het afhouden van deze onderzoeken. Veel onderzoek is helemaal niet nodig. Beleidsadviseurs hebben vaak voldoende materiaal om problemen beslissingsrijp te maken. Deze adviseurs-binnen-de-dienst weten veel beter welke open plekken er daarnaast overblijven voor onderzoek. De formulering van de probleemstelling zou dan ook veel beter aan hen kunnen worden overgelaten. Als tijdens het onderzoek, de uitkomsten van het onderzoek (of de stokpaardjes van de onderzoekers) tot afwijkingen van de oorspronkelijke probleemstelling aanleiding geven, moet de beleidsadviseur optreden als redder van de relatie.

Hetzelfde geldt naar de kant van de bestuurder: ook die komt tijdens het onderzoek nog wel eens op een ander idee omtrent hetgeen hij graag zou willen weten. In die omstandigheid moet de beleidsadviseur weer als „zeef” optreden: afhouden wat niet door de mazen hoeft; gemotiveerd aan de onderzoeker doorgeven wat wél zin heeft. In het wereldje van bestuurders, onderzoekers, beleidsadviseurs komen veel communicatieproblemen voor. Het beste kan men gewoon arbeidsverdeling toepassen: de onderzoeker moet het beleid overlaten aan de bestuurder; de bestuurder moet het onderzoek door de research-mensen laten doen; en de beleidsadviseur mag de zaak olieën. Beleidslieden die knopen doorhakken zonder benodigd onderzoek, zijn te voortvarend.

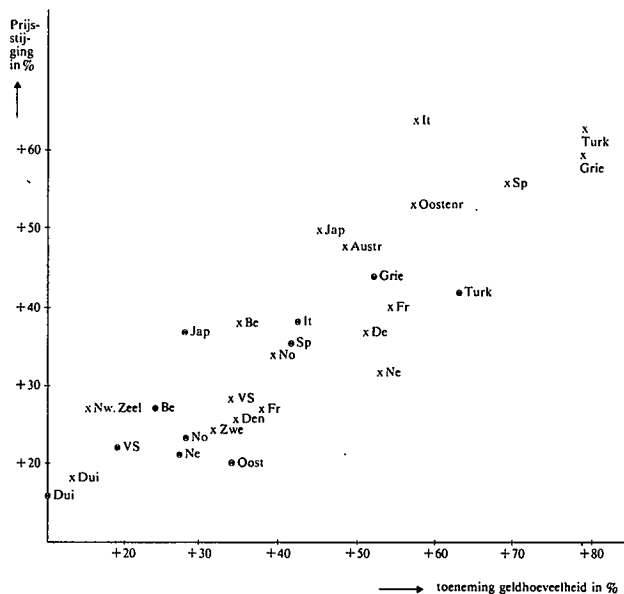
L. A. van der Linden

l) Bij gelegenheid van de congresdag op 17 maart 1977, georganiseerd door de Provincie Zuid-Holland, het Openbaar Lichaam Rijnmond en de Gemeente Rotterdam over het onderwerp: De relatie tussen bestuurders en onderzoekers. De column van P. A. de Ruiter in *ESB* van 23 maart 1977 ging over dezelfde bijeenkomst.

heid in het algemeen een vertraging t.o.v. de daling van de productie. Dat het vrij snelle produktieherstel niet tot herstel van de werkgelegenheid leidde zou dan moeten worden verklaard uit het feit dat de crisis huishield onder marginale bedrijven die onder de druk van de ongunstige omstandigheden het loodje legden. De overcapaciteit van de sterkere bedrijven maakte het mogelijk om de produktiestijging daarna geruisloos op te vangen zonder absorptie van werkloos geworden arbeidskrachten, na de crisis blijkt men immers evenveel of méér te kunnen produceren met minder arbeid. Het cijfermateriaal — voor zover voorhanden — staaft deze conclusie.

We moeten hier echter wel duidelijk stellen dat de verslagperiode te kort is om pertinente conclusies te trekken. Plausi-

Figuur 2. Toeneming geldhoeveelheid en prijsstijging (in %) (1973-1975 aangegeven met o en 1973-1976 aangegeven met x)

bel lijkt het wel. Dat de stijging van de werkloosheidscijfers langer doorloopt dan de daling van de industriële beroepsbevolking, zou dan verklaard moeten worden uit het feit dat de secundaire effecten van de industriële crisis (o.a. via verminderde belasting-opbrengsten e.d.) naijlden op de inzinking van de industriële productie.

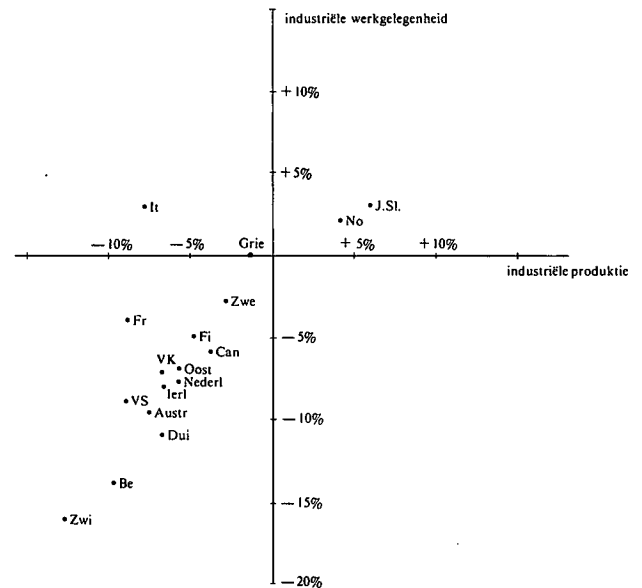
Verder moet er nog rekening mee worden gehouden dat het herstel van de basismetalenindustrieën achterliep bij het herstel van de industrieën voor afgewerkte producten, hetgeen wederom een aanwijzing vormt voor een vertrouwensprobleem.

Het antwoord op de tweede vraag (waarom de crisis sommige landen onberoerd of nagenoeg onberoerd liet) geeft véél hoofdbreken. Bij de (haast) niet beroerde landen valt vooral de positie van Zweden op omdat de industriële structuur van dit land veel gelijkenis vertoont met die van andere landen in Europa die wél leden onder de crisis. Zonder een diepgaander onderzoek moeten we het antwoord op deze vraag schuldig blijven.

Samenvatting en conclusies

Voor zover valt na te gaan was er nimmer in de wereldgeschiedenis een internationale crisis die zo synchroon verliep als de huidige crisis, met analoge gevolgen in de meeste industrie-landen. De, bijna tot conventionele wijsheid geworden, visie op het werkloosheidsvraagstuk in de diverse regeringsnota's, dat de huidige werkloosheid structureel zou zijn (althans in belangrijke mate), vraagt daarom om enkele kanttekeningen. Het is inderdaad zo dat de industriële beroepsbevolking in ons land sinds 1965 terugloopt en wel in een tempo dat nergens in de wereld wordt geëvenaard. Tijdens de crisis van 1973 werd — in tegenstelling tot wat men zou verwachten — deze procentuele teruggang niet groter. Desondanks lijkt het toch niet erg waarschijnlijk dat, terwijl bijna overal in

Figuur 3. Verandering industriële productie (in %) in de crisisperiode (1973-1976) gemeten van piek tot dal en verandering aantal werkenden in de industrie (in %) gemeten van piek tot dal in dezelfde periode.

de wereld de produktiedaling in de periode van 1973-1976 tot een daling in de werkgelegenheid in de industrie leidde, deze straf aan ons land voorbij zou zijn gegaan. De cijfers over de samenhang tussen de teruggang in industriële productie en de teruggang in industriële werkgelegenheid in de crisisperiode in ons land en in andere landen suggereren dat de Nederlandse industrie zich gedroeg als die in andere landen (zie figuur 3) Voor zover dit laatste juist is, zou de na 1973 in onze industrie ontstane en via de industrie in andere sectoren bewerkstelligde werkloosheid dan niet structureel, maar conjunctureel zijn (2/3 van de werkloosheid ontstond na 1973). Het simpele recept: „verhoging van de winstquote en verlaging van de arbeidsinkomensquote” is dan voor dit deel van de werkloosheid géén tovermiddel. Als het dat namelijk wel zou zijn dan zouden we elders in de wereld (d.w.z. in landen met een gunstiger of minder ongunstige ontwikkeling van deze quotes) niet dezelfde werkgelegenheidsproblemen aantreffen als die waarmee wij worstelen. Werkgelegenheid die is verloren gegaan door liquidatie van bedrijven „tovert” men niet, één twee drie, terug met simpele recepten. Er zijn ook geen aanwijzingen dat — zoals we aangaven — het simpele Keynesiaanse recept werkt. Dat er in Nederland door het beleid van de Nederlandse regering veel zou zijn bereikt, zoals minister Duisenberg schijnt te hebben gezegd, vindt evenmin steun in de cijfers.

Het lijkt allemaal meer een kwestie van geduld en afwachten tot de stijgende productie méér arbeid nodig heeft. Een ander neemt niet weg dat een beleid gericht op het relatief goedkoop maken van arbeid en het relatief duur maken van kapitaal op lange termijn ertoe kan bijdragen om meer arbeidsintensieve productieprocessen te stimuleren en kapitaalintensieve processen af te remmen. Maar ook dat is dan een kwestie van geduld en afwachten.

J. Wemelsfelder

Met ESB een beter economisch-politiek inzicht

Vermogens- en resultatenbepaling over 1975 bij 75 belangrijke Nederlandse ondernemingen

PROF. DR. A. VAN PUTTEN
DRS. MR. H. BECKMAN*

Het opstellen van rendementsvergelijkingen voor bepaalde ondernemingen vormt een belangrijk onderdeel van het maken van diversificatie-studies in het kader van het bepalen van de ondernemingsstrategie en het opstellen van de daarbij behorende ondernemingsplannen. Een ieder, die dit soort bedrijfsvergelijkingen serieus heeft opgesteld zal tot de teleurstellende ontdekking zijn gekomen, dat het maken van financiële bedrijfsvergelijkingen slechts mogelijk is, indien men de cijfers per onderneming min of meer aan elkaar aanpast. De grondslagen voor de bepaling van de grootte van het geïnvesteerde vermogen en van het daarmee behaalde resultaat verschillen per onderneming; er is nauwelijks sprake van enige overeenkomst!

Deze stelling is door de auteurs in de afgelopen maanden nader getoetst aan de hand van de jaarverslagen over 1975 (of boekjaar 1974/1975) van 75 grote Nederlandse ondernemingen 1), exclusief de banken en verzekeringsbedrijven 2). Het onderzoek richtte zich daarbij speciaal op de waarderingsgrondslagen van de duurzame produktiemiddelen en de berekening en de verwerking van de afschrijvingen daarop in de gepubliceerde resultaten en toelichting. Voor een rubricering van de waargenomen methoden zijn vier hoofdgroepen gevormd. Deze groepen worden beschreven in paragraaf 1, waarna per groep de gevonden resultaten worden geschetst.

Bij de controle van de jaarstukken van de betreffende ondernemingen waren 13 accountantskantoren betrokken. In paragraaf 6 is weergegeven hoe de toepassing van de verschillende methoden per accountantskantoor werd waargenomen.

1. Hoofddeling van de methoden ter bepaling van de waarde van en afschrijvingen op duurzame produktiemiddelen

- a. Het hoofdkenmerk van de eerste groep bestaat uit het uitsluitend toepassen van de *historische uitgaafprijs* als grondslag voor zowel de waardering van de duurzame produktiemiddelen voor de balans als voor de bepaling van de noodzakelijk geachte afschrijvingen hierop. Bij deze methode — nader aan te duiden als de KP-methode — bevatten het gepubliceerde eigen vermogen en de netto winst geen enkel element, dat verband houdt met gewijzigde prijsniveaus. Zoals bij de behandeling van de onderzoekresultaten zal blijken, geven enkele ondernemingen, die deze methode toepassen, de tekortkoming van deze methode zelf aan door de winsthouding geheel of ten dele te motiveren door te wijzen op de inflatie-effecten bij vervanging.
- b. Het hoofdkenmerk voor de tweede groep methoden is de tweeslachtigheid: *in de balans* is de waardering volledig gebaseerd op de *historische uitgaafprijzen*, echter *in de resultatenrekening* zijn de afschrijvingen op de duurzame produktiemiddelen geheel of ten dele gebaseerd op *actuele prijsniveaus* of wat daaraan gelijk wordt gesteld. De methode — nader aan te duiden als de KP/VW-methode — is in de praktijk waarneembaar in enkele varianten door een verschillende wijze van verwerking in de balans van het verschil tussen afschrijving op historische uitgaafprijs en de afschrijving op actuele grondslag.
- c. Het meest typerende voor de derde methode is het *actuele prijsniveau*, zowel *in balans als in de resultatenrekening*. Ook deze methode — de VW-methode — kent duidelijk waarneembaar een aantal varianten.

d. Tot slot blijkt er een aantal ondernemingen te zijn, die zowel de KP-methode als de VW-methode volledig in hun jaarverslag verwerken. Bij deze (KP + VW)-methoden wordt de hoofdschotel van het jaarverslag weliswaar gevormd door de financiële jaarstukken op basis van waardering tegen historische uitgaafprijzen, doch in al dan niet beknopte vorm wordt een afzonderlijke balans en resultatenrekening getoond met toelichting (en soms met een afzonderlijke accountantsverklaring!) op basis van een actuele grondslag.

Bij de indeling van de onderzochte jaarverslagen is als criterium aangehouden het hoofdkenmerk, waarmee de meeste verwantschap bestaat. Uiteraard is deze indeling in zekere mate subjectief, daar er voor de groep duurzame produktiemiddelen (terreinen, gebouwen, schepen/vliegtuigen, andere vervoermiddelen, installaties, machines, buiten bedrijf gestelde produktiemiddelen) per onderdeel in vele gevallen afwijkende grondslagen voorkomen. Doorslaggevend voor het al of niet indelen in de groep VW-methoden was het effect van de herwaardering in % van de boekwaarde van de betreffende groep.

Voorts blijkt dat er een verschil in frequentie bestaat inzake het aanpassen van de actuele prijsniveaus aan de vermoedelijke realiteit. Het komt bij enkele van de bestudeerde ondernemingen voor dat in 1974 en 1975 de prijsniveaus van een min of meer incidentele herwaardering vóór 1974 werden aangehouden. In feite is hier sprake van een groep tussen de KP-methode en de KP/VW- of VW-methode; in het kader

* De auteurs zijn resp. btg. hoogleraar en medewerker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) Zie de bijlage.

2) Hierbij danken de auteurs Drs. J. M. A. van Rijn voor de verleende assistentie.

van dit artikel werden deze ondernemingen ingedeeld onder de KP-methode.

De indeling ten slotte geschiedde aan de hand van de vermelde grondslagen voor de geconsolideerde jaarstukken.

2. De toepassing van de KP-methode

Van de 75 onderzochte jaarverslagen moeten er 39 geacht worden gebaseerd te zijn op de KP-methode. Binnen deze groep zijn nog enkele aspecten vermeldenswaard:

- drie ondernemingen motiveren in de winstbestemming de winsthouding of een deel daarvan op basis van de gestegen vervangingsprijzen;
- achttien ondernemingen geven in de toelichting op de balans in aanvulling op de boekwaarde van de duurzame produktiemiddelen tevens een nadere indicatie, zoals bijv. verzekerde waarde, taxatiewaarde of vervangingswaarde.

Het feit dat deze ondernemingen de afschrijvingen baseerden op de historische uitgaafprijzen betekent nog niet dat daarmee een redelijke basis wordt geschapen voor een betrouwbare bedrijfsvergelijking. De ene onderneming hanteert een bedrijfseconomisch gemotiveerd afschrijvingssysteem, de andere schrijft af naar fiscale normen, hetgeen doorgaans betekent dat een versnelde vorm van afschrijvingen wordt toegepast en in de balans in feite stille reserves ontstaan.

3. De toepassing van de KP/VW-methode

Van de groep van 75 ondernemingen kunnen er 13 worden geacht de KP/VW-methode in 1975 te hebben toegepast. Bestudering van de betreffende jaarverslagen geeft aanleiding tot een nadere indeling in de volgende drie varianten:

KP/VW₁: in de resultatenrekening is expliciet zowel de afschrijving op historische uitgaafprijzen als op actuele grondslag vermeld.

KP/VW₂: in de resultatenrekening is uitsluitend de afschrijving op actuele grondslag vermeld; voor de afschrijving op historische uitgaafprijzen moet de toelichting op de resultatenrekening worden geraadpleegd.

KP/VW₃: als KP/VW₂, maar nu is de afschrijving op basis historische kostprijs niet expliciet vermeld in de toelichting, doch moet de lezer zelf conclusies trekken aan de hand van bijvoorbeeld verschillen in de herwaarderingsreserve.

De toepassing van deze varianten was respectievelijk: 7,5 en 1 maal.

De afschrijving op actuele grondslag bij waardering op historische uitgaafprijzen leidt ertoe, dat onder het eigen vermogen een herwaarderingsrekening ontstaat. Van de 13 ondernemingen, die de KP/VW-methode in 1975 toepasten, vermeldden 11 dit herwaarderings-effect separaat onder diverse benamingen, zoals reserve aanvullende afschrijvingen duurzame produktiemiddelen, vervangingsreserve, waardecorrectie afschrijvingen, fonds voor vervanging en vernieuwing, reserve extra afschrijving enz.

Twee ondernemingen geven geen inzicht in het

herwaarderings-effect door slechts de totale omvang van de reserves te vermelden.

Er blijkt ook een verschil in de wijze van verwerking van het herwaarderings-effect te bestaan. Zeven ondernemingen boeken het volle verschil tussen afschrijving op actuele grondslag en historische grondslag naar de herwaarderingsreserve en houden bij de bepaling van de verschuldigde belasting in de resultatenrekening slechts rekening met de afschrijving op historische grondslag.

Bij de zes andere ondernemingen daarentegen wordt de herwaarderingsrekening slechts verhoogd met de extra afschrijving minus de daarop rustende belastinglatentie. In de resultatenrekening is in dit geval rekening gehouden met een groter bedrag aan belasting dan bij de eerstgenoemde methode.

Bij deze twee methoden is uiteraard het eigen vermogen gelijk; het getoonde netto resultaat echter niet! Niet altijd is het zelfs voor de geschoolde lezer mogelijk om na te gaan welke variant men heeft toegepast.

Het heeft weinig zin een vergelijking op te stellen betreffende de toegepaste herwaarderingsfilosofieën. Overwegend wordt de herwaarderingsrekening toegepast over de volle waarde, ongeacht de wijze van financiering. Eén onderneming verwerkte bij de bepaling van de extra afschrijving de mate van financiering met eigen vermogen.

4. De toepassing van de VW-methode

De toepassing van deze methode werd in 20 jaarverslagen aangetroffen. In acht nemend dat het vaststellen van actuele prijsniveaus een grote mate van subjectiviteit bevat en het derhalve voor de lezer/beoordelaar nuttig is om tevens inzicht te hebben in de jaarcijfers op basis van historische grondslagen, is onderzocht in hoeverre dit inzicht aan de verstrekte informatie kan worden ontleend. Daartoe werd onderscheid gemaakt in:

VW₁: de balans en de resultatenrekening, *inclusief de toelichting* op beide overzichten, bevat *uitsluitend* informatie op basis van de actuele grondslagen.

VW₂: de balans en resultatenrekening zijn gebaseerd op actuele grondslagen, doch in de resultatenrekening of toelichting daarop wordt de afschrijving onderscheiden naar afschrijving op historische grondslag en naar actuele grondslag. In de toelichting op de balans is expliciet het effect van de herwaarderingsrekening getoond.

Uitsluitend VW-informatie werd aangetroffen bij 14 van de 20 ondernemingen. Zes ondernemingen laten in de resultatenrekening het effect van beide afschrijvingsgrondslagen zien en bieden met meer of minder inspanning de mogelijkheid om het effect van de toegepaste herwaarderingsrekening te reconstrueren. Op andere punten — zoals de wijze van verwerking van de toegepaste extra afschrijvingen en van de verwerking van de belastingen, bestaan er vermeld in paragraaf 3, ook binnen deze groep weer varianten. Een nadere indeling is echter niet mogelijk wegens de beperkte informatie.

5. De toepassing van de (KP + VW)-methode

Te oordelen naar de onderzochte jaarverslagen over 1975 zouden slechts drie ondernemingen kunnen

claimen deze methode te hebben toegepast. In principe gaan deze ondernemingen uit van de historische uitgaafprijs als grondslag voor de balans en resultatenrekening. Twee ondernemingen, één in het directieverslag en één in de toelichting op de jaarrekening, publiceren een afzonderlijke balans en resultatenrekening, gebaseerd op een nader toegelichte actuele grondslag. De derde onderneming neemt in de toelichting op de jaarrekening een beknopte balans en resultatenrekening op, niet zozeer op basis van de actuele waarde van de diverse produktiemiddelen, doch meer op basis van de prijsontwikkeling in een bepaald land.

6. Spreiding van de verschillende waarderingsmethoden per accountantskantoor

In totaal waren bij de controle van de bestudeerde 75 jaarverslagen dertien accountantskantoren betrokken en wel als volgt:

Kantoor A 3)	22 ondernemingen
Kantoor B	23 ondernemingen
Kantoor C	8 ondernemingen
Kantoor D	6 ondernemingen
Kantoor E	5 ondernemingen
Acht overige kantoren te zamen	11 ondernemingen
Totaal	75 ondernemingen

Hoe ligt nu de score per accountantskantoor volgens de indeling naar de geschetste vier hoofdmethoden?

	KP	KP/VW	VW	KP+VW	Totaal
Kantoor A	13	3	3	3	22
Kantoor B	10	7	6	---	23
Kantoor C	3	---	5	---	8
Kantoor D	2	2	2	---	6
Kantoor E	4	---	1	---	5
Overige kantoren	7	1	3	---	11
Totaal	39	13	20	3	75

In alle 75 jaarverslagen verklaarden de betrokken accountants dat zij van oordeel waren, dat „... de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de grootte van het vermogen per ... en het resultaat over ...”.

Dit „getrouwe beeld” kan onmogelijk in absolute zin worden geïnterpreteerd. Uit dit onderzoek blijkt dat elke ondernemingsleiding zelf een keuze maakt uit de verschillende mogelijkheden ter bepaling van vermogen en resultaat en dat de controlerende accountants in feite slechts de consequente toepassing van de grondslagen controleert. Aan de verklaring zou dan ook moeten worden toegevoegd — achter de woorden „getrouw beeld” — *gegeven de door de ondernemingsleiding gekozen grondslagen*. Voor de deskundige analisten is een dergelijke toevoeging overbodig, voor de gemiddelde lezer van een jaarverslag echter niet.

De conclusie luidt dan ook dat het inderdaad niet zonder meer mogelijk en toelaatbaar is om gegevens inzake geïnvesteerd vermogen en gepubliceerde winst van twee of meer ondernemingen onderling te vergelijken, tenzij men na zorgvuldige studie naar eigen inzicht de vereiste correcties aanbrengt, gesteld dat daartoe de verstrekte informatie toereikend is.

7. Slotopmerkingen

In de wettelijke bepaling omtrent de jaarrekening wordt als doel van de jaarrekening genoemd: verant-

woorde oordeelsvorming over het vermogen en het resultaat, en voor zover de aard van de jaarrekening dit toelaat over de liquiditeit en solvabiliteit. Hierbij dienen de omvang en de samenstelling van het vermogen, resp. het resultaat getrouw en stelselmatig te worden weergegeven, overeenkomstig normen, die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd.

Voor de weergave van de financiële positie en het resultaat is een algemeen aanvaard uitgangspunt dat de keuze van deze grondslagen geschiedt door de leidingen van de onderneming. Voor de toets of in deze verantwoording grondslagen zijn gehanteerd, die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd, kan de verklaring van de controlerende accountant fungeren. Van de onderzochte groep ondernemingen is in alle gevallen een goedkeurende verklaring afgegeven. Hieruit kan worden afgeleid:

- dat de accountant het verantwoorde beeld omtrent de financiële positie en het resultaat in overeenstemming met de door de ondernemersleiding gekozen waarderings- en winstbepalingsgrondslagen vindt;
- dat de accountant de door de ondernemersleiding gekozen waarderings- en winstbepalingsgrondslagen in overeenstemming met de *normen*, die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd, ziet.

Bewust is in het bovenstaande de aanduiding „normen” gecursiveerd. *Er bestaat een veelheid van normen*; zonder in problemen te komen met de controlerende accountants kan een ondernemingsleiding een keuze maken uit een ruim gesorteerd arsenaal van mogelijkheden, elk met een eigen doorwerking op het resultaat en/of vermogen. Wat nu te doen in deze situatie? Bepaling van het aantal mogelijkheden door voorschriften van overheidswege, gelijk deze gelden voor de fiscale vermogens- en resultatenbepaling? Zoals bekend is de uniformiteit voor de fiscale bepaling van resultaat en vermogen voor het bedrijfsleven niet de ideale oplossing; er wordt geen rekening gehouden met door de inflatie veroorzaakte schijnwinsten.

Het is illusoir te verwachten, dat het in de komende jaren mogelijk zal zijn uit de veelheid van methoden en varianten een keuze te maken. Men krijgt de indruk dat de Nederlander op het gebied van cijferpresentaties voor de onderneming dezelfde egocentrische opstelling inneemt als op het gebied van religie, politiek, omroep enz.

Wellicht is de beste oplossing dat:

- wordt erkend dat de accountantsverklaring slechts een relatieve betekenis heeft; gegeven de door de ondernemingsleiding gekozen grondslagen geven de gepubliceerde cijferopstellingen een juist beeld;
- elke onderneming consequent opgestelde jaarstukken op historische uitgaafprijzen publiceert en separaat laat zien hoe naar het oordeel van de bedrijfsleiding het effect van de inflatie en eventuele andere prijs/waardemutaties is op de gepubliceerde jaarstukken en deze effecten verwerkt in *additionele speciale jaarstukken* met een *representatief financieel beeld*;
- meer dan voorheen de toepassing van bepaalde methoden wordt afgekeurd, opdat geleidelijk de veelheid van maatschappelijk aanvaardbare „normen” in Nederland vermindert. Het alleen doen van aanbevelingen zoals in de afgelopen jaren, heeft althans op dit punt geen meetbare effecten opgeleverd.

3) Daar in het kader van dit artikel de namen van de betrokken kantoren niet van belang zijn, is van naamsvorming afgezien.

Dit heeft dan wel tot gevolg dat een aantal ondernemingen moet overstappen naar andere grondslagen dan voorheen in hun jaarverslagen werden toegepast. Hierbij dient het volgende in aanmerking te worden genomen. Ernstiger dan het onderling niet vergelijkbaar zijn van financiële informatie van twee of meer ondernemingen, is het niet onderling vergelijkbaar zijn van gegevens over een reeks van jaren van één enkele onderneming. De aan te brengen wijzigingen zullen ook in de meerjarenoverzichten moeten worden verwerkt, opdat de betekenis daarvan behouden blijft. Er zijn vele belanghebbenden/geïnteresseerden die gebaat zijn bij een betrouwbare/representatieve weergave van de feiten/cijfers door de jaren heen; hun belangen mogen niet worden geschaad door de effecten van het minder onvergelijkbaar maken van de cijfers van de ondernemingen onderling!

H. Beckman
A. van Putten

Bijlage

De jaarverslagen van de volgende 75 ondernemingen werden bestudeerd:

ACF, Adriaan Volker, Ahold, AKZO;
Ballast Nedam, BAM, Van Berkel, Bos Kalis, Brons mij,
Bols, Bredero, Bührmann;
Cebeco, Coberco, Cehave, CMC;
DSM, DMV, DOMO, Deli, DAF;
Estel, Elsevier;
Furness, Frico, Ford;
Gasunie, Gist Brocades, Gamma, Van Gelder;
HAL, HVA, Hagemeyer, Heidemij, HBG, Holec, Heineken;
Internatio Müller, IHC;
KLM, Kluwer, KNSM, KNP, KSH, KBB;
Van Nelle, NCK, NS, NDU, NBM, Nijverdal ten Cate, Kon.
Ned. Petr. Mij, NSU, Van Ommeren, OGEM, Océ-v.d. Grinten;
Pakhoed, Philips, PTT;
RSV;
Schuitema, Stork, Suikerunie, SHV;
Thyssen Bornemissa, Telegraaf, Thomassen Drijver;
Unilever;
VRB, VMF, VNU;
Wessanen, Wilma.

Economische medewerkers voor de afdeling Planning.

De ABN is met 657 kantoren in Nederland en 204 vestigingen in het buitenland de grootste Nederlandse bank. Met het oog op het versterken van haar vooraanstaande internationale positie is het ontwikkelen van het beleid en van de doelstellingen op middellange termijn van groot belang.

De Stafafdeling Planning is hier nauw bij betrokken en houdt zich daarom onder meer bezig met:

- sterkte-zwakte onderzoek
- onderzoek van relevante externe ontwikkelingen
- vervaardigen van prognoses op middellange termijn
- voorbereiden van de plannen voor toekomstige activiteiten.

Bij deze afdeling kunnen enkele medewerkers worden geplaatst, die een universitaire opleiding

hebben voltooid in de volgende richtingen:

- algemene economie
- economie met econometrie als doctoraal keuzevak
- bedrijfseconomie.

Van hen wordt verwacht dat zij een praktische analytische instelling, goede contactuele eigenschappen en doorzettingsvermogen bezitten en niet ouder zijn dan 32 jaar.

Schriftelijke sollicitaties, vergezeld van een curriculum vitae, kunnen worden gericht aan de heer Mr. A. H. J. Nord, Directoraat Personeel ABN, Vijzelstraat 20, Amsterdam.

ABN Bank

Op een kruispunt (IV)

Waarheen met de werkloosheid?

PROF. DR. B. DE GAAY FORTMAN
DR. H. THOMAS

Dit is het laatste artikel van een serie van vier, waarin de auteurs, beiden verbonden aan het Institute of Social Studies, uiteenzetten dat de nationale en internationale economie op een kruispunt staan t.a.v. de economische groei (ESB van 20 april j.l.), t.a.v. de inkomensproblematiek (ESB van 27 april j.l.) en t.a.v. de werkgelegenheidssituatie (ESB van 18 mei j.l.). Deze week gaan ze in op een aantal beleidsmaatregelen ter bestrijding van de werkloosheid.

Een variëteit van ideeën

Reeds veel maatregelen zijn gesuggereerd om de werkloosheid aan te vatten, zowel aan de vraagzijde als aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt. Aan de vraagzijde denken we aan het door Heertje c.s. gesuggereerde beleid om het gebruik van een grotere scala van arbeidsintensievere technieken te stimuleren 1). Ook kan gedacht worden aan rechtstreekse vraagverhoging via WIR-instrumenten. Driehuis en Van den Doel voeren intussen een pleidooi voor het scheppen van meer werkgelegenheid door de overheid.

Een verdeling van taken in deeltijd-arbeid, en Wattels voorstel tot deling van een zesdaagse werkweek in twee pakketten van drie dagen, ze passen alle in voorstellen die erop gericht zijn het beschikbare werk over meer mensen te verdelen. In navolging van de vakbeweging en politieke partijen filosofeert nu ook premier Den Uyl over mogelijkheden voor vervroegde pensionering. Aan de aanbodzijde speelt verder het onderwijs een belangrijke rol om de werkloosheid omlaag te brengen. Het CPB rekent erop dat van 1977 tot 1980 116.000 extra manjaren door het onderwijs zullen worden opgenomen. Emmerij waarschuwt echter voor een „dijkdoorbraak” indien op deze manier jongeren gedwongen worden steeds meer jaren in de schoolbanken door te brengen 2). Hij stelt daarom voor een „retraite à la carte” in te voeren, waarbij men gelegenheid krijgt af en toe een flinke periode vrij te nemen hetzij om „recurrent education” te genieten, dan wel op andere wijze een goed gebruik van de vrije tijd te maken 3). Terecht wijst hij erop dat ook nu het stelsel van sociale zekerheden er zorg voor draagt dat praktisch iedereen een basisinkomen ontvangt.

Bij deze reeds gepubliceerde voorstellen om hetzij het aanbod te verminderen hetzij de vraag naar werkenden te vergroten, plaatsen wij de navolgende kanttekeningen. Een beleid gericht op een betere sturing van geldstromen door de overheid lijkt in het licht van de economische ontwikkelingen die we in het artikel *Waarheen met de groei?* analyseerden een kansrijker aanpak dan een vermindering van het collectief beslag ten gunste van het particulier beheer van de

nationale middelen zoals bepleit in de WIR-voorstellen. Een rechtstreekse vergroting van de rol van de overheid als werkgever — de voorstellen van Driehuis en Van den Doel — garandeert evenwel niet zonder meer dat maatschappelijke behoeften ook werkelijk op lange termijn worden vervuld. Voorstellen gericht op arbeidstijdverkortingen kunnen alleen verwezenlijkt worden in het kader van een nationaal inkomensbeleid. Het lijkt dan ook de vraag of op korte termijn veel mensen op deze wijze kunnen worden ingeschakeld. Bovendien geeft deze oplossing geen garantie dat het beschikbare werk eerlijker verdeeld wordt over mannen en vrouwen.

Een bezwaar verbonden aan Emmerij's gedachten is dat de organisatie van het op eigen initiatief ondernomen werk niet aan de orde komt. Bovendien is het de vraag of de zwaksten wel van deze tijdelijke pensionering gebruik zullen maken, daarbij dan het risico lopend dat hun carrière-mogelijkheden zijn verslechterd doordat een collega hun plaats heeft ingenomen of zelfs blijkt dat na de rustperiode er helemaal geen terug meer is naar de arbeidsmarkt! De ambitieuze groep van carrière-gerichten is natuurlijk wel wijzer en denkt er niet over de arbeidsmarkt tijdelijk vrijwillig te verlaten.

Regionale ontwikkeling

De onlangs verschenen *Nota Regionaal sociaal-economisch beleid, 1977-1980* geeft in een vage schets beleidslijnen aan die moeten aansluiten bij de nieuwe beleidsinstrumenten als WIR en IPR. Ons bezwaar is opnieuw dat ook in deze beleidsnota de ernst van de situatie niet voldoende hard als uitgangspunt wordt gekozen: wat is de werkelijke stand van zaken met betrekking tot werk en werkgelegenheid? Indien de opstellers van die realiteit waren uitgegaan, dan zouden de voorgestelde maatregelen van beleid zo zichtbaar te kort schieten, dat men van zelf ertoe zou zijn gekomen de regionale ontwikkelingsmaatschappijen veel belangrijker taken toe te kennen.

Sturing van investeringen op basis van een economisch structuurplan zal snel vorm moeten krijgen. De fondsvorming en de verdeling van de fondsen over de verschillende bedrijfstakken en regio's zouden op centraal niveau tot stand moeten komen. Maar de uitvoering van zowel het investeringsbeleid als het investeringsstimuleringsbeleid zou zoveel mogelijk aan regionale ontwikkelingsmaatschappijen moeten worden toevertrouwd.

Waar het hier om gaat is in feite ook al voorspeld door Keynes. Hij voorzag dat er geleidelijk een vorm van vermaatschappijking van de investeringen („socialization of investment”) zou moeten komen. Geleidelijk, want „the

1) D. Furth, A. Heertje en R. J. van der Veen, Matiging, structurele werkloosheid en technische ontwikkeling, *ESB*, 9 februari 1977.

2) L. Emmerij, Dijkdoorbraak dreigt in onderwijs, *Sociaal-Economisch Management*, 18 december 1976, blz. 30, 31.

3) Louis Emmerij, Volledige werkgelegenheid hoeft niet volledig te zijn, *NRC Handelsblad*, 25 januari 1977.

necessary measures of socialization can be introduced gradually and without a break in the general traditions of society". Zulke nieuwe Keynesiaanse remedies zijn nog niet voldoende ontwikkeld.

Winst en werk

De discussie over de relatie tussen winst en werk richt zich vooral op de mogelijkheid investeringen zo te kiezen dat hierdoor de werkgelegenheid wordt uitgebreid. Veel bedrijfstakken verkeren echter in een dermate zorgelijke situatie dat de „propensity to invest” uiterst gering is. Begrijpelijk is de verzuiming van Post: „Winst investeren — maar waarin?” Hij wijst op de situatie in West-Duitsland waar ondernemers van plan zijn bijna uitsluitend voor ultra moderne kostenbesparende vervangingsinvesteringen middelen beschikbaar te stellen 4).

In *De winst van een democratische economie* hebben wij gepleit voor een rechtstreekse relatie tussen winst en werk, die vorm zou moeten krijgen binnen een nationaal inkomensbeleid 5). Een nationaal inkomenscontract lijkt immers de enige weg te zijn naar een herstel van rendementen. Dan ook wordt de problematiek van verdeling en besteding van overwinsten actueel.

Binnen het kader van de huidige Structuurwet kan de Ondernemingsraad weliswaar niet beslissen over de winstbestemming, maar een adviesbevoegdheid zou nu al mogelijk zijn. De O.R. zou kunnen adviseren de extra winst in de eigen onderneming te investeren, deze in de kapitaalmarkt uit te zetten of die te gebruiken voor het aantrekken van extra werkrachten. De overwinsten zouden dan een eenmalige vergroting van de loonsom veroorzaken en binnen het kader van het nationaal inkomenscontract de mogelijkheid bieden voor bepaalde perioden extra werkrachten — bijv. via arbeidsbureaus en uitzendbureaus — aan te trekken. Mochten de winstvooruitzichten op lange termijn gunstig zijn dan kunnen langdurige verplichtingen worden aangegaan. Het voordeel van deze rechtstreekse relatie tussen winst en werk is dat de werknemers in een bedrijf een direct voordeel ontleen aan de overwinst in de vorm van meer vrije tijd: werktijden kunnen gedurende de periode dat er extra krachten worden aangetrokken worden ingekrompen. Het beschikbare werk kan dus beter worden verdeeld.

De sociale lasten

In ons tweede artikel wezen wij er al op dat mensen met betrekkelijk hoge inkomens die ook een recht willen hebben op hoge uitkeringen als zij om de een of andere reden niet meer kunnen werken, een veel grotere eigen bijdrage zullen moeten opbrengen. Voor zover het gaat om de minimumvoorziening waarop elke burger recht heeft, zullen de premies gefiscaliseerd moeten worden. Het voordeel van dit alles voor de werknemer is dat niet langer van elke extra verdiende gulden acht dubbeltjes automatisch naar de overheid gaan, zoals met name H. Wiegel niet moede wordt te benadrukken. Een vervanging van de werkgeverspremie door omslag over alle bedrijven — los van de vraag hoeveel werknemers ze in dienst hebben — zal ongetwijfeld een remmend effect hebben op de toepassing van nieuwe arbeidsbesparende produktiemethoden. Het is in dit verband opmerkelijk dat zowel premier Den Uyl als de negen grootondernemers in hun bekende brief aan de regering erop gewezen hebben dat het tempo van arbeidsbesparing in onze economie de laatste jaren te hoog is geweest.

Gewestelijke arbeidsbureaus en uitzendbureaus

Een gedachte die steeds meer opgeld doet, is het opdelen van bepaalde taken in kleinere eenheden door het invoeren

van een deeltijdarbeid, door een zesdaagse werkweek in twee volwaardige delen van elk drie dagen te splitsen, of ook door de ploegendienst in de continu arbeid te verkorten. Hierbij moet ervoor worden gewaakt dat de democratisering van de economische en sociale orde geen schade leidt. De medezeggenschap kan immers gemakkelijk in het gedrang komen. Bovendien vraagt de deeltijdarbeid om een goede organisatie. Daarom ligt het voor de hand te zoeken naar een behoorlijk institutioneel kader. In het bijzonder kan hier gedacht worden aan het takenpakket van de gewestelijke arbeidsbureaus en de functies die de uitzendorganisaties verrichten. Het lijkt wel duidelijk dat uitzendbureaus een belangrijke functie in de markteconomie vervullen: het verzorgen van deeltaken in de arbeidsmarkt (overigens nog niet meer dan 1% van de totale werkgelegenheid). In het kader van een democratische economie ligt het onzes inziens voor de hand dat uitzendbureaus nauw gekoppeld worden aan de gewestelijke arbeidsbureaus en tevens dat zij de werknemers in *vaste dienst* behoren te nemen, hetzij voor volledige jaar- en dagtaak, hetzij voor deeltijdarbeid voor een overeen te komen percentage. De volledige wetgeving met betrekking tot medezeggenschap moet dan ook van toepassing zijn op deze uitzendbureaus nieuwe stijl. Werknemers moeten volwaardig zeggenschap en controle kunnen uitoefenen 6). Op deze wijze kan een brug worden geslagen tussen de „slechte banen” en „goede banen”, terwijl tevens het recht op zeggenschap wordt verwezenlijkt. Een nauwe band tussen deze uitzendbureaus nieuwe stijl en de gewestelijke arbeidsbureaus ligt voor de hand.

Plaatselijke werkgemeenschappen (PWG's)

In ons tweede artikel hebben wij al benadrukt dat de overheid meer ruimte moet hebben om het geld waarover zij kan beschikken ook daadwerkelijk te besteden aan collectieve voorzieningen. Vergroting van het dienstbetoon zal ook betekenen dat er meer goede banen worden geschapen. Toch mogen we niet aannemen dat al op korte termijn voldoende ruimte kan worden gevonden om een groot aantal langdurig werklozen aan een plaats in het betaalde produktieproces te helpen. Waar werk binnen de arbeidsmarkt niet kan worden gevonden, zullen we het buiten die markt moeten zoeken.

Het werk buiten de markt moet dan ook worden georganiseerd. Eerder hebben we de suggestie gedaan over te gaan tot de oprichting van PWG's: plaatselijke werkgemeenschappen 7). Deze zouden allerlei vormen van nuttig werk dat in de plaatselijke gemeenschap gedaan kan worden moeten inventariseren en verdelen over de leden. We zochten daarmee aansluiting bij het rapport dat Beveridge in 1947 schreef over *Voluntary action*.

In zijn nieuwe boek *Schrale troost in magere jaren* wijst Dr. Okke Jager op het vele werk dat buiten de markt gedaan kan worden. „Een werkloze”, stelt hij, „heeft alleen maar geen baan. Hij moet dan ook een baanloze worden genoemd en niet een werkloze” 8). Inderdaad vereist dienstbaarheid niet per se een baan. Als onze samenleving de langdurig werklozen niet aan banen kan helpen, dan is het minste wat we kunnen doen hen zelf in de gelegenheid stellen werk te organiseren. Zij kunnen dan aansluiting zoeken bij WAO'ers, huisvrouwen, huismannen en anderen die graag ten behoeve van het maatschappelijk welzijn werkzaamheden willen verrichten, maar via de betaalde arbeidsmarkt daartoe geen kansen krijgen.

4) J. G. Post, Winst investeren — maar waarin?, *Het Parool*, 2 maart 1977.

5) B. de Gaay Fortman en H. Thomas, *De Winst van een democratische economie*, Utrecht, 1976.

6) F. E. M. Smulders, Arbeidersbrigades kunnen werklozen opvangen, *Haagsche Courant*, 28 februari 1977. De suggestie om werklozen in z.g. brigades op te vangen is o.i. dan ook niet aanvaardbaar.

7) Zie voetnoot 5.

8) O. Jager, *Schrale troost in magere jaren*, Kampen, 1977.

Inmiddels blijkt in de praktijk dat naast de werklozencomités die zich vooral bezighouden met de rechtspositie van de werkzoekenden ook projecten „Mensen zonder werk” ontstaan waarin werklozen elkaar geregeld ontmoeten, over hun problemen praten en oplossingen zoeken voor hun gebrek aan kansen op ontplooiing. Het minste wat de samenleving hier kan doen, is het scheppen van de vrijheid vrijwillig werk te doen en het bevorderen van experimenten met plaatselijke werkgemeenschappen. Die vrijheid kan verleend worden op basis van een regeling voor de verrekening van verdiensten. Uit de studienota *Plan mensen zonder werk* van het uitsluitend door werklozen georganiseerde „Project mensen zonder werk” in Groningen blijkt dat men ook zelf duidelijke regels wil vaststellen voor verrekening van mogelijke verdiensten met de uitkering 9).

Ondersteuning van zulke projecten betekent vanzelfsprekend niet dat we ons maar moeten neerleggen bij de „baanloosheid” van een groot aantal mensen die nu eenmaal buiten het betaalde arbeidsproces kwamen te vallen. Wij zien twee redenen om hier voorshands zeer voorzichtig te zijn.

1. Vele werkzoekenden zien zelf baanloosheid als werkloosheid. Zij zien geen kans zinnig werk te vinden zonder hulp van de maatschappij. Voor werk dat gedaan moet worden buiten de markt voor betaalde arbeid bestaat nog nauwelijks bemiddeling. Bovendien betekent werkloosheid in de huidige situatie een terugval in inkomen. De werkzoekenden zullen zich afvragen waarom de maatschappij dit inkomensoffer van hen vraagt als zij toch buiten hun schuld hun baan hebben verloren.

2. Aan de betaalde arbeid zitten ook onaangename kanten. De mensen met een baan zouden de baanlozen daarom kunnen gaan beschouwen als een bevoorrechte groep. Er blijft in de voorzienbare toekomst een groot aantal „slechte banen”. Ook het slechte werk moet eerlijk worden verdeeld. Er zullen dan ook veel meer mensen slecht werk moeten gaan doen. Daarom zal dat werk beter betaald moeten worden en zal werktijdverkorting daar in de eerste plaats moeten worden verwezenlijkt. Als er een vrije keuze zou zijn tussen vier uur eentonig werk of acht uur interessant werk tegen dezelfde beloning dan kon het verrichten van het „slechte werk” ook voor mensen met een „hogere” opleiding aantrekkelijk worden 10). Die opleiding zou dan vooral bij de werkzaamheden in hun vrije tijd tot zijn recht kunnen komen of bij hun werk in de ondernemingsraad. Voorwaarde voor het verkrijgen van de beloningsstructuur die dit mogelijk maakt, is in elk geval dat de mogelijkheden tot werving van buitenlandse werknemers sterk worden beperkt. Het zou ook consequenties kunnen hebben voor de inhoud van het begrip passende arbeid. Vier uur slecht werk zou bij gelijke beloning kunnen opwegen tegen acht uur goed werk.

De plaatselijke werkgemeenschap zou het kader kunnen vormen waarbinnen het vrijwillige werk georganiseerd moet worden. Dit instituut zien wij als een essentieel onderdeel van de democratische economie omdat het gaat om de organisatie van werk in een „free society” 11). De PWG-eenheden zullen sterk buurtgebonden zijn en een zodanige omvang moeten hebben dat democratische controle ook inderdaad mogelijk is: er zou hier aan eenheden van 200 tot 300 leden kunnen worden gedacht.

Van het grootste belang is een zodanige ordening van het „vrijwillige werk” dat er een hecht institutioneel verband bestaat tussen PWG-arbeid, uitzendbureaus nieuwe stijl, arbeidsbureaus en de „arbeidsmarkt” voor volledige banen.

Invoering van quoteringsstelsels

Met de voorgaande maatregelen kan veel worden gedaan om een recht op inkomen en een recht op arbeid te verwezenlijken voor de gehele actieve bevolking. Maar hoe kan worden voorkomen dat bepaalde groepen in bepaalde types van werk terecht komen, bijvoorbeeld vrouwen alleen in PWG's en jongeren voornamelijk in uitzendbureaus?

Wij zouden hier voor een *quota*-werkgelegenheidsplan willen pleiten. Uitgaande van een afspiegeling van de bevolkingsstructuur, zouden we willen voorstellen een bepaald percentage van alle typen werkgelegenheid voor bepaalde categorieën open te stellen enz. Er zou kunnen worden begonnen met een laag percentage, bijv. 10% voor vrouwen. De quota dienen vervolgens jaarlijks opgevoerd te worden tot de nationale verhoudingen zijn bereikt.

Wachten op de oplossingen die de markt oplevert, zou ongetwijfeld tot teleurstellende resultaten leiden. Een quoteringstelsel lijkt daarom onvermijdelijk. Daarbij behoeft niet alleen gedacht te worden aan boetes — en de daarmee gepaard gaande bureaucratiesering — maar vooral aan subsidies.

In dit verband is er tevens aanleiding een voorkeur uit te spreken voor *verkorting* van de werkdag boven vergroting van het aantal vrije dagen per jaar. „Alleen verkorting van de arbeidsdag vergroot de mogelijkheid dat verzorgingsverantwoordelijkheid met beroepsarbeid wordt gecombineerd”, stelt terecht de Emancipatie Commissie in haar Aanzet voor een vijfjarenplan (1976).

BESLUIT

De verantwoordelijkheid voor de moeilijke economische beslissingen waar we nu voor staan zal zoveel mogelijk moeten worden gespreid. Dat kan alleen als de mensen om wie het gaat ook daadwerkelijk invloed kunnen uitoefenen op die beslissingen. De verdeling van het beschikbare werk moet in overleg met alle betrokkenen geschieden. Misschien wel het belangrijkste knelpunt in het zoeken naar oplossingen voor de werkloosheid is de verdoezeling van verantwoordelijkheden, de anonimisering in onze maatschappij. Reeds in september 1947 schreef Den Uyl daarover beharrenswaardige woorden:

„Het zijn juist de anonimiteit en haar spiegelbeeld, de verantwoordingsloosheid, die de huidige ontwikkeling kenmerken. Het zijn niet enkele schobbejakken, die uitsluitend op winst uit zijn, het is niet een bepaald misdadig volk, dat een oplossing dwarsboomt, het is het systeem, de organisatie, het bureau en de commissie, alle even ongrijpbaar en even anoniem. Dat juist maakt de situatie zo wanhopig en geeft de publieke belangstelling de genadeslag. Het is gewoonte geworden te stellen, dat de ontwikkeling van het zedelijk bewustzijn de ontwikkeling der techniek niet heeft bijgehouden. We kunnen concreter zijn. Het overheersen van de efficiency-norm, de jacht naar grotere productie en hogere winsten, de illusie van de nimmer eindigende vooruitgang hebben ons meegesleept in mammoethorganisaties, die een eigen leven leiden, onafhankelijk van de wil der burgers. De organisatie draait wel, maar we weten niet meer waarvoor. De uitvindingen gaan door, maar met welk doel? De organisatoren beslissen — in naam van wie? De democratie werd een geloof, een panacee voor alle kwalen, maar hoevelen oefenen in feite nog enige invloed uit? De groepen die beslissen, althans menen te beslissen binnen het kader van de organisatie, die hen drijft, isoleren zich automatisch ... Deze noodlottige ontwikkeling kan slechts worden gestuit door de tegenrevolutie van de gewone man, arbeider, professor of fabrikant 12).

Helderder kan de achtergrond van het streven naar een *democratische economie* vandaag niet worden weergegeven.

In dit artikel hebben we getracht wegen te vinden om zoveel werk als werkloosheid beter te spreiden, om werk breder te definiëren dan dat wat gedaan kan worden binnen de arbeidsmarkt en ten slotte om ook de organisatie van dit alles op democratische wijze vorm te geven. De overheid mag niet het beheer over alle arbeid krijgen. Zij zal slechts de geldstromen zo moeten richten dat het particulier initiatief hetzij in

9) Werkgroep „plan MZW”, Project mensen zonder werk, *Nota Plan mensen zonder werk*, februari 1977, Groningen.

10) Een illustratie is het recente ontslag van een socioloog bij Philips.

11) Vgl. W. H. Beveridge, *Full employment in a free society*, Londen, 1944, blz. 22.

12) J. M. den Uyl, Een verloren zaak?, *Atoom*, september 1947.

Studiecentrum NOVI biedt u:
konferenties - bibliotheek -
het maandblad 'Informatie' -
publikaties - opleidingen -
examens.

**Studiecentrum NOVI
verschafft ook anderen
dan computerdeskundigen
de kennis om mee te
beslissen over
automatiseringstoepassingen**

De laatste jaren is het gebruik van gegevensverwerkende apparatuur enorm toegenomen. Ook voor relatief kleine bedrijven is het nu rendabel geworden met een computer of terminal te werken. Het gevolg is dat steeds meer mensen in hun dagelijkse werk te maken krijgen met het automatiseringsgebeuren. Alleen door 'n goede samenwerking tussen automatiseringsdeskundigen en gebruikers kunnen goede resultaten worden bereikt. Daarvoor heeft die gebruiker ook automatiseringskennis nodig. Studiecentrum NOVI heeft 'n kursuspakket met keuze uit vijf speciale cursussen, bestemd voor gebruikers van geautomatiseerde informatiesystemen. Studiecentrum NOVI kan u adviseren omtrent de cursus die 't beste bij uw functie past. Overigens is het goed te weten dat Studiecentrum NOVI een onafhankelijke stichting is en dus geen winstdoel heeft.

Wij zijn geïnteresseerd in de cursussen die Studiecentrum NOVI voor gebruikers heeft.

Naam:
Bedrijf/instelling:
Privé/zakelijk adres:
Plaats:

In ongefrankeerde envelop zenden aan
Studiecentrum NOVI
Antwoordnummer 3942
1000 PX Amsterdam

ESB 1

Stichting Het Nederlands
Studiecentrum voor Informatica

Studiecentrum NOVI
Stadhouderskade 6
Amsterdam
Telefoon (020) 16 56 66

de PWG, hetzij in de uitzendbureaus hetzij in de bedrijven hetzij bij haar zelf alle kansen krijgt. Voor een verdere uitwerking van deze gedachten verwijzen we naar *De winst van een democratische economie* waarin op de organisatorische aspecten hiervan nader wordt ingegaan.

Een laatste vraag betreft de ruimte tot experimenteren in een open economie. *The Economist* heeft onlangs een belangrijk artikel gewijd aan de komende ondernemers-revolutie 13). Betoogd wordt dat de vorm van de organisatie van de produktie zoals we die nu kennen spoedig tot het verleden zal behoren. Oakeshot antwoordt een maand later in een boeiend artikel „Towards the industrial archipelago”. Hij schetst een toekomstig industriële organisatie op basis van zijn kennis van een zeer grote coöperatieve beweging rondom de plaats Mondragon in Noord-Spanje 14). Deze discussie leidt tot de conclusie dat de situatie toch minder uitzichtloos is dan wel eens wordt gedacht. Ook W. A. A. M. de Roos heeft onlangs betoogd dat er ruimte is voor eigen experimenten:

„We moeten steeds vernieuwingen organiseren, maar het gaat dan niet alleen om technologische vernieuwingen, tevens om vernieuwingen in de maatschappelijke verhoudingen. Behalve de internationale concurrentie in technologische virtuositeit is er de wedijver in het organiseren van een humane samenleving. De modellerende werking van elkaar in dezelfde richting stuwende industriële staten kan worden afgezwakt. Er is ruimte voor het ontwikkelen van eigen patronen” 15).

Op een onlangs verschenen publikatie mag in dit verband nog de aandacht worden gevestigd. We doelen hier op de studie van F. Haner, hoogleraar aan de Universiteit van Delaware, over de veiligheid van investeringen. Op basis van rapporten van een honderdtal zakenlieden over de gehele wereld concludeert deze studie dat men het veiligst kan investeren in Zwitserland, de Westduitse Bondsrepubliek, de Verenigde Staten, Canada en Nederland 16). Zolang ons land zo hoog scoort op de „schaal van Haner” behoeven we niet bang te zijn voor de gevaren van een eventueel „uit de pas lopen”. De maatregelen die wij bepleiten zijn overigens geheel in overeenstemming met de evolutionaire wijze waarop John Maynard Keynes verwachtte dat de vermaatschappelijking van de produktie zich in de westerse industrielanden zou voltrekken.

Doelend op verdere vergroting van het collectief beslag op de nationale middelen spreekt Milton Friedman, zo zagen we in ons eerste artikel in deze reeks, van een „Line we dare not cross”. Wij zouden daarentegen willen spreken van een „Line we ought to cross”. Daarbij doelen we op het overschrijden van de grenzen naar een nieuw sociaal-economisch bestel. Binnen het huidige systeem zijn de grenzen inderdaad bereikt. Zweden, hét voorbeeld van sociaal-democratisch aanpassingsbeleid, levert daarvan de meest treffende illustratie. De Zweedse economie is vastgelopen zoals de recente 6% devaluatie wel aantoonde. Nu het tijdperk van voortdurende economische groei ten einde loopt zijn ingrijpende hervormingen nodig om te verzekeren dat zowel het werk als de werkloosheid eerlijk verdeeld kunnen worden. Wij zoeken het dan niet in een bureaucratisch socialisme. Ons perspectief is een democratische economie, gebaseerd op een recht op inkomen, een recht op arbeid en een recht op zeggenschap.

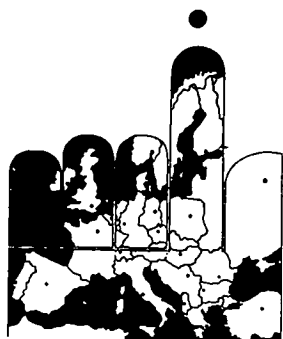
**B. de Gaay Fortman
H. Thomas**

13) The Coming Entrepreneurial Revolution/a survey, *The Economist*, 25 december 1976.

14) Towards the industrial Archipelago, *The Economist*, 8 januari 1977.

15) W. A. A. M. de Roos, Optimale werkgelegenheid en selectieve groei, Arbeidsmarkt Symposium, maart 1977.

16) Zie *Wall Street Journal*, 21 maart 1977.

Het vierde programma voor de economische politiek op middellange termijn

DRS. E. A. MANGÉ

In een vorige bladwijzer werd de balans van de drie programma's voor de economische politiek op middellange termijn gemaakt 1). Het was de bedoeling de daarop volgende bladwijzer aan het vierde programma te wijden. Dit kon evenwel niet, daar de Raad en de vertegenwoordigers van de regeringen van de lidstaten dit programma (met betrekking tot de periode 1976-1980) pas op 14 maart 1977 goedkeurden 2).

Het 4e programma berust op een basisdocument opgesteld door het Comité voor de Economische Politiek, dat hiervoor beroep deed op de administraties van de lidstaten en de Commissie, evenals op het wetenschappelijk werk van vele werkgroepen en onafhankelijke deskundigen. Nieuw was, zoals afgesproken op de driepartijenconferentie van juni 1976 3), de raadpleging van de sociale partners. Het document werd vervolgens door de Commissie tot een ontwerpdocument uitgewerkt en op 8 oktober 1976 gepubliceerd 4).

In december 1976 bracht het Economisch en Sociaal Comité advies uit 5). De bevoegde parlementaire commissie vroeg meer bedenktijd, met als gevolg dat het onderwerp van de december-agenda van het EP werd afgevoerd. Begin maart jl. bracht verslaggever Schwörer van deze commissie een uiterst sceptisch verslag uit, zowel met betrekking tot de inhoud als de mogelijkheden het programma uit te voeren 6). Het EP volgde evenwel Schwörer niet, doch legde nadruk op de positieve elementen in het programma en bracht op 11 maart jl. gunstig advies uit. Wel deed het een oproep voor een moedige gemeenschaps-politiek om structuurhervormingen te verwezenlijken en verzocht het meer in het bijzonder de Commissie alle gemeenschapsinstrumenten die tot haar beschikking staan, in te zetten.

Het programma bestaat uit drie delen:

1. de uitgangspunten voor een diagnose, nl. een analyse van de economische crisis en van de verzwakking van de EG;
2. de macro-economische doelstellingen en de gemeenschapsstrategie om deze te verwezenlijken;

3. de gebieden waar met een zekere spoed te werk moet worden gegaan: de inflatiebestrijding, de openbare financiën, de investerings-, werkgelegenheids- en arbeidsmarktpolitiek, de versterking van de Gemeenschap.

Doelstellingen en strategie

In het programma worden de doelstellingen van de driepartijenconferentie overgenomen:

1. Herstel van de *volledige werkgelegenheid*, uiterlijk tegen 1980.
2. Een *gemiddelde jaarlijkse economische groei van 4,5 à 5%*. Voor Frankrijk wordt een groei van het BNP van 5,5% vooropgesteld; voor Italië, België, Ierland en Denemarken 4,5 tot 5%. In Duitsland en Nederland is 4 à 5% en in het Verenigd Koninkrijk 4 à 4,5% mogelijk. In Luxemburg zou de groei, gezien de sterke concentratie op de in moeilijkheden verkerende staalindustrie, hooguit 3 tot 3,5% kunnen bedragen.
3. Het *geleidelijk terugdringen van de inflatiegraad tot 4 à 5%*. Niet alleen zouden de divergenties van de prijsontwikkeling in de lidstaten moeten worden verminderd, maar ook moet ervoor worden gezorgd dat de internationale prijsontwikkeling de EG-prijzen minder zou beïnvloeden.
4. Een *positief uitvoersaldo* tegen 1980 van 0,5 à 1% van het BBP (incl. de rentelast van de aardolieschuld).

Uiteraard kunnen deze doelstellingen slechts bereikt worden indien wordt voldaan aan een aantal onderliggende basishypotheseën, zoals groei van de wereldhandel (in volume) met gemiddeld 8 tot 8,5% per jaar en een stijging van de prijs van het BBP in de voornaamste OESO-landen met 7 à 8% per jaar. Herhaaldelijk wordt erop gewezen dat voor het verwezenlijken van de economische doelstellingen het noodzakelijk is dat in

de lidstaten een sociaal akkoord tot stand komt. Worden de economische en sociale voorwaarden niet vervuld, dan moet met een aanzienlijk ongunstiger ontwikkeling rekening worden gehouden, met alle economische en sociale gevolgen van dien. Anderzijds, indien in de loop van de planperiode de onzekerheden, die momenteel op velerlei gebied bestaan, zouden afnemen, zouden de oriëntaties heel wat ambitieuzer kunnen worden gemaakt.

Er mag dus niet uit het oog worden verloren dat de kwantitatieve richtsnoeren slechts macro-economische referentiecijfers op middellange termijn zijn, die in een totale strategie moeten worden ingepast en door algemene en specifieke maatregelen dienen te worden ondersteund. De richtsnoeren dienen jaarlijks te worden onderzocht en eventueel te worden aangepast.

In het programma worden nog andere, meer kwalitatieve doelstellingen aangegeven, zoals regionaal evenwicht, milieubescherming, een meer rechtvaardige inkomensverdeling, sociale vooruitgang, energie- en grondstoffenbesparing, uitbreiding van de ontwikkelingshulp.

Ten slotte wordt gesteld dat in de vorige planperiode de coördinatie van het economisch beleid tussen de lidstaten in het kader van de EMU ernstig is belemmerd. Hieraan liggen zowel conjuncturele, structurele en institutionele moeilijkheden ten grondslag als politieke onwil. Eén van de doelstellingen van het 4e programma is dan ook te streven naar de totstandkoming van de EMU zowel door de politieke wil aan te moedigen als door de hindernissen geleidelijk weg te ruimen.

1) E. A. Mangé, Planning in de EG: balans van drie programma's, *ESB*, 29 december 1976.

2) *Pb.*, L 101, 25 april 1977.

3) E. A. Mangé, Tripartite-conferentie tegen werkloosheid en inflatie, *ESB*, 28 juli 1976, blz. 718-720.

4) Doc. Com. (76) 530 def., 8 oktober 1976, vervangen door Doc. Com. (76) 530 def./4, 27 januari jl. Zie ook *Pb.*, C 12, 17 januari jl.

5) *Pb.*, C 297, 16 december 1976.

6) Parl. Handelingen 579/76, 7 maart jl.

Wat de rangorde van de doelstellingen betreft, het herstel van de volledige werkgelegenheid krijgt prioriteit (wat neerkomt op halvering van de werkloosheid tegen 1980). Onontbeerlijk hiervoor zijn voldoende groei en prijsstabiliteit. M.a.w., het combineren van groei en stabiliteit wordt noodzakelijk geacht om zowel een „stop-go-policy” als een „beggar-my-neighbour-policy” te vermijden 7). De vooropgestelde groeicijfers worden als minimaal beschouwd om de conjuncturele werkloosheid te doen verdwijnen en een structureel werkgelegenheidsbeleid mogelijk te maken. Groei en prijsstabiliteit, aldus het programma, zijn ook noodzakelijk om de dringend noodzakelijke sociale hervormingen ten uitvoer te brengen, sociale spanningen in de lidstaten te vermijden, een sociale consensus te vestigen, de inkomensverschillen te reduceren en beter te voorzien in de particuliere en collectieve behoeften. Naast een algemene evenwichtsvoorwaarde is trouwens een van de vereisten voor extern evenwicht dat „een sociale vooruitgang 'op anderenmans kosten' niet duurzaam kan zijn”.

Korte- en middellange-termijnbeleid

Bij de uitvoering van het programma dient rekening te worden gehouden met conjuncturele faseverschillen tussen de lidstaten, die trouwens noodzakelijk zijn om het macro-economisch evenwicht binnen de Gemeenschap te herstellen. Gezocht moet worden naar een oplossing van het conflict tussen de economisch-politieke doelstellingen op korte termijn en die op middellange termijn.

Terecht wordt opgemerkt dat de conjunctuurpolitiek niet mag worden afgestemd op korte-termijnvereisten, maar op de eisen van een evenwichtige groei en het herstel van de volledige werkgelegenheid op middellange termijn. Meer bepaald dienen zowel het anti-inflatie- en begrotingsbeleid als de investerings-, werkgelegenheids- en arbeidsmarktpolitiek hierop te worden afgestemd. Gewaarschuwd wordt dat indien het conjunctuurverloop niet onder controle kan worden gehouden, de kans op een inflatoire overhitting, een onderbreking van de groei en een verdere toeneming van de werkloosheid groot is, vooral wanneer zich dit tegelijkertijd in verschillende lidstaten voordoet.

1. *Geleidelijke beteugeling van de inflatie* dient te gebeuren door een strengere geld- en kredietpolitiek, eventueel door de expansie van de geldhoeveelheid te begrenzen, en de overheidsuitgaven onder controle te houden. Een bijdrage tot inperking van de prijsstijgingen kan geleverd worden door de barrières in de internationale handel verder weg te nemen, door een betere internationale

samenwerking en door de wisselkoersschommelingen te beperken tot wat economisch verantwoord is.

Belangrijk in de inflatiestrijd zijn ook een betere beheersing van de inkomensontwikkeling en een adequaat beleid op gebied van mededinging en consumentenbescherming. Benadrukt wordt dat het van het allergrootste belang is dat de winsten opnieuw naar een normaal niveau terugkeren, ten einde de noodzakelijke produktieve investeringen mogelijk te maken. De sociale partners dienen dan ook hun eisen aangaande de inkomensverdeling te matigen. Meer bepaald moet de stijging van de reële lonen beneden de reële toeneming van het BNP per hoofd van de beroepsbevolking blijven. Bovendien zullen, aldus het programma, de loontrekkenden bereid moeten zijn een billijk deel van de prijsverhogingen of inkomensbesnoeiingen in verband met een eventuele verslechtering van de ruilvoet te dragen, eventueel door fiscale of parafiscale maatregelen te aanvaarden.

Deze rubriek wordt verzorgd door het Europa Instituut van de Rijksuniversiteit te Leiden.

De doeltreffendheid van het stabilisatiebeleid zou kunnen worden vergroot door een actieve concurrentiepolitiek. Drie krachtlijnen worden benadrukt: het verbeteren van de informatie en het versterken van de controle over machtsposities; het bevorderen van de oprichting en instandhouding van rendabele kleine en middelgrote ondernemingen; het bestrijden van alle kunstmatige belemmeringen die de concurrentie vervalsen. Ten slotte, een consumentenbeleid dient te worden uitgewerkt dat erop is gericht de openheid en doorzichtigheid van de markten te bevorderen, zodat de consumenten een beter overzicht van de keuzemogelijkheden zou worden verschaft.

2. Het *begrotingsbeleid* moet in eerste instantie leiden tot het verminderen of verdwijnen van de financieringstekorten, maar ook tot een betere uitgavenverdeling. Vastgesteld wordt dat de overheidsuitgaven de neiging hebben te stijgen omdat er enerzijds een toenemende vraag is naar zowel traditionele collectieve goederen als nieuwe sociale functies (milieubescherming, aanpassing van de levensomstandigheden in grote steden, cultuur, beroepsopleiding) en er anderzijds van de overheid een grote inspanning wordt verwacht bij de bestrijding van de structurele werkloosheid. Sommige lidstaten verzetten zich tegen deze uitgavenverhoging omdat dit een verzwarende van de collectieve lasten zou meebrengen, te veel produktiemiddelen aan het marktmechanisme zou onttrek-

ken en de kosteninflatie zou aanwakkeren. De Raad stelt voor, ten einde deze tegengestelde eisen met elkaar in overeenstemming te brengen, eerder naar een betere uitgavenverdeling te streven dan naar een verhoging.

Nationale richtcijfers van de financieringstekorten worden gegeven: nihil voor Frankrijk, Denemarken en Luxemburg, 1% van het BBP in Duitsland, ongeveer 2% in België en hoger in Nederland, Italië en het Verenigd Koninkrijk.

3. Volledige werkgelegenheid zal slechts mogelijk zijn indien de *investeringen* worden gestimuleerd, zodat deze in de komende jaren sneller zouden toenemen dan het BBP. Belangrijk hiervoor is het creëren van een gunstig investeringsklimaat en een verbetering van zowel de rentabiliteitsverwachtingen als van de financieringscapaciteiten en -voorwaarden. Inflatoire financieringsmethoden moeten tot elke prijs worden vermeden. Benadrukt wordt dat voor een versterking van de investeringsneiging een matiging van de looneisen noodzakelijk is, alhoewel aangenomen wordt dat het conjuncturele herstel ertoe zal leiden dat de toename van de loonkosten per eenheid produkt zal verlangsamen. Ten slotte, in het kader van de evolutie van de internationale arbeidsverdeling, dient het vermogen tot innovatie en technologische ontwikkeling van de Europese industrie met voorrang te worden bevorderd.

Met betrekking tot het *werkgelegenheidsbeleid* moet gestreefd worden naar een betere onderlinge aanpassing van aanbod en vraag op de arbeidsmarkt en het scheppen van nieuwe werkgelegenheid. De begrotingslasten dienen evenwel zorgvuldig afgewogen te worden tegenover de lasten welke een groter aantal werklozen zou meebrengen. Tegenover initiatieven als een vermindering van het arbeidsaanbod, vervroeging van de pensioengerechtigde leeftijd, verlenging van de scholing of verkorting van de arbeidsduur maant het programma tot behoedzaamheid. Ten slotte wordt opgemerkt dat het werkgelegenheidsbeleid niet tot doel mag hebben de verhouding kapitaal/arbeid kunstmatig en dwingend te wijzigen. Een verandering van de combinatie van de produktiefactoren ten gunste van de factor arbeid mag slechts voortvloeien uit een vertraging van de inflatie en een matiging van de lonen.

Versterking van de Gemeenschap

De Gemeenschap is duidelijk verzwakt uit de internationale economische crisis gekomen. Het bleek vooral onmogelijk

7) *Europe*, no. 2176, 16 maart jl., blz. 7.

het inflatieritme in de EG te beperken en het uiteenlopen van de nationale percentages te voorkomen. Versterking in de komende planperiode is noodzakelijk, niet alleen om een desintegratie te vermijden, maar ook om de economische en sociale doelstellingen te kunnen verwezenlijken. Volgende richtlijnen worden benadrukt.

1. *De economische en monetaire organisatie.* In de eerste plaats moeten de beschikkingen van de Raad van 18 februari 1974 betreffende de convergentie van de economische politiek en van 22 maart 1971 betreffende de samenwerking tussen de centrale banken worden toegepast, ten einde op communautair vlak beleidslijnen voor de monetaire en begrotingspolitiek vast te kunnen stellen 8). Pas dan kan vooruitgang op het vlak van de EMU en een geleidelijke hergroepering van alle gemeenschapsvaluta's binnen de „slang” plaatsvinden.

2. *Het externe economisch beleid.* De Gemeenschap dient te streven naar een stabiele internationale orde, o.m. door handhaving van reële wisselkoersverhoudingen en het instandhouden van de vrijhandel. De eensgezindheid tussen de lidstaten in de betrekkingen tot de industrielanden, de landen met staatshandel en de ontwikkelingslanden dient te worden versterkt. Voor de niet-aardolie producerende ontwikkelingslanden dienen extra inspanningen te worden geleverd, zowel op financieel en handelsgebied als in de sfeer van de technisch-commerciële bijstand.

3. *Vermindering van de regionale ongelijkheden.* Een beter regionaal evenwicht is onontbeerlijk om de doelstellingen van het programma te kunnen verwezenlijken en om tot een convergentie van het economisch beleid van de lidstaten te komen.

4. *Ontwikkeling van het gemeenschappelijk beleid.* Een belangrijke bijdrage tot verwezenlijking van het 4e programma kan worden geleverd door een efficiënter gemeenschapsbeleid op gebied van industrie, landbouw, energie en milieu. Terecht wordt erop gewezen dat om het inzicht in deze beleids-terreinen te vergroten het nuttig zou zijn naast de traditionele nationale rekeningen grotere aandacht te besteden aan systemen van structurele, sociale en welzijnsindicatoren.

Evaluatie

Zowel naar zijn inhoud als naar zijn functie als instrument van het gemeenschapsbeleid is het 4e programma teleurstellend. Als een macro-economisch scenario voor de toekomst, gebaseerd op optimistische prognoses, niet-bindende oriëntaties en intentieverklaringen, gaat het niet verder dan het vorige programma. Bovendien komt de nadruk meer en meer te liggen op de concertatie of het publieke overleg tussen de lidstaten en tussen de sociale partners, waarbij de kwantitatieve richtsnoeren basis voor de discussie vormen. Deze richtsnoeren, die op de veronderstelling van een sterke heropleving berusten, zijn weinig realistisch, gezien de beperkte groeimogelijkheden in de Gemeenschap, de internationale onzekerheden, de povere resultaten in de voorbije planperiode en de zwakheid van de Commissie om bepaalde ontwikkelingen te forceren. Kwalitatieve doelstellingen zijn in feite niet meer terug te vinden, tenzij in vage bewoordingen. De beleidslijnen blijken opnieuw een waslijst van wensen en zijn dikwijls zo vaag geformuleerd dat men alle kanten uit kan. Zo wordt bijvoorbeeld aangeraden de investeringen te stimuleren zonder dat prioritaire sectoren worden aangeduid. Bij bepaalde beleidslijnen kunnen vraagtekens worden gezet. O.i. wordt bijvoorbeeld een terugkeer naar begrotings-evenwicht te sterk als een doel gezien, zeker in het licht van de huidige werkloosheid. Bovendien, tegelijk pleiten voor enerzijds een relatieve uitgavenvermindering en anderzijds voor een efficiënt werkgelegenheids- en investeringsbeleid lijkt tegenstrijdig.

De ontwerp tekst van de Commissie werd door de Raad lichtjes gewijzigd, vooral die punten die controversieel bleken te zijn. Zo wilde de Commissie een systeem opzetten voor regelmatige bekendmaking van informatie inzake investeringsprojecten, ten einde de doorzichtigheid in bepaalde kapitaalintensieve sectoren, waar gevaar bestaat voor overcapaciteit, te verbeteren. Terwijl verslaggever Schwörer dit al te dirigistisch vond en het EP om meer duidelijkheid vroeg, schrapte de Raad deze tekst op aandringen van Duitsland. Een ander punt van discussie, naast de hergroepering van alle communautaire valuta's binnen de slang, was de versterking van het Europees Fonds voor Monetaire Samenwerking als element tot het vestigen van stabiele wisselkoersverhoudingen.

Uiteindelijk heeft Duitsland dit weliswaar aanvaard, doch op voorwaarde dat duidelijk werd gesteld, dat deze versterking slechts uitgevoerd zal worden overeenkomstig de progressie van de EMU. Hierdoor is het „Duisenbergplan” definitief in de ijskast gezet.

Ten slotte, niettegenstaande het feit dat het herstel van de volledige werkgelegenheid als prioritaire doelstelling wordt aangeduid, staat in feite de beugeling van de inflatie centraal. Immers, niet alleen wordt voortdurend gewaarschuwd tegen een aanwakking van de inflatie, maar ook wordt sterk nadruk gelegd op een restrictief beleid. Voor het gevaar dat hieruit een teruglopen van de economische activiteit en een toename van de werkloosheid kunnen voortvloeien, wordt de ogen gesloten. Al te veel wordt in het programma de indruk gegeven dat de schuld van de economische crisis grotendeels bij de loontrekkenden is gelegen. Matiging van de looneisen is een belangrijk element in de inflatiestrijd, maar in het programma worden de offers wel eenzijdig verdeeld.

Het is duidelijk dat ook de Raad niet tevreden was met de verouderde kwantitatieve richtsnoeren, noch met de vaagheid van de beleidslijnen. Op advies van het EP werd aan de Commissie opdracht gegeven, vóór eind juli 1977, de tewerkstellingsevolutie en de groeimogelijkheden diepgaand te analyseren, alsook een concreet en efficiënt groei-, werkgelegenheids- en inkomensbeleid uit te werken 9).

E. A. Mangé

8) Zie: Maatregelen van economische politiek in de EG, *ESB* 6 maart 1974.

9) *Europe*, op. cit.

ESB

Mededeling

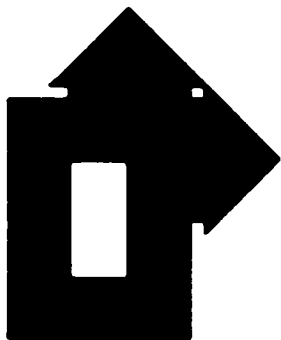
Symposium „Regional Science”

Van 20 t/m 23 september a.s. wordt aan de Rijksuniversiteit te Groningen het symposium „Regional Science” georganiseerd. Het symposium wordt in twee delen gesplitst: op 20 en 21 september: „spatial inequalities and regional development”; op 22 en 23 september: „spatial statistical analysis”.

Papers en inleidingen worden verzorgd door deskundigen uit binnen- en buitenland. De voertaal is Engels. De inschrijvingskosten bedragen per deel van het symposium f. 50 (studenten: f. 15), excl. consumpties.

Inlichtingen: Regional Science Symposium Committee, Faculty of Economics, University of Groningen, Postbox 800, Groningen, tel.: (050) 11 56 27.

Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen, dan kunt u *ESB* onmogelijk missen.

Fundamentele beleidskeuzen

A. F. VAN ZWEEDEN

Wanneer dit artikel verschijnt is het al een week geleden dat het Nederlandse volk zich heeft uitgesproken over het beleid dat in de komende vier jaar zal moeten worden gevoerd. Tijdens de verkiezingscampagne is in alle toonaarden verkondigd dat bestrijding van de werkloosheid centraal zal moeten staan. Toch kan nauwelijks worden gezegd dat het de kiezers duidelijk is gemaakt welke opties er worden aangeboden om dit probleem aan te pakken. De grote aandacht die het sociaal-economisch beleid voor zich opeist betekende nog niet dat de politieke hoofdstromingen in dit land voor zich zelf, laat staan voor de kiezers, volstrekte helderheid verschaften over kernvragen als de verdeling tussen collectieve en particuliere sector, de ruimte voor winsten en arbeidsinkomens en de wijze waarop winst via investeringen in werk kan worden omgezet.

De ontvangst van het rapport dat de Commissie van Economische Deskundigen van de SER juist gedurende de verkiezingsstrijd uitbracht, was onthullend voor de politieke betekenis die aan dit toch als waardevrij bedoelde advies werd gehecht. De juichende instemming van de VVD met dit stuk was even misplaatst als de afwijzing ervan in progressieve kringen. Opmerkelijk was veeleer de geringe aandacht die de politici besteedden aan de zakelijke inhoud van het deskundigenrapport. Een van de verwijten die aan het adres van de SER-commissie werd gericht, was dat ze haar beleidsaanbevelingen niet had geplaatst in een institutioneel kader. Nu kan zo een verwijt moeilijk worden gemaakt aan een groep vakeconomen, die zich de beperkte opdracht heeft gesteld aan de hand van het beschikbare feitenmateriaal een macro-economische analyse te maken waaraan een evaluatie moet worden verbonden die zo objectief mogelijk moet lijken. De conclusies krijgen in een zo heterogeen samengestelde commissie het karakter van compromissen. In het rapport treffen we dan ook naast een advies voor stabilisatie van de reële arbeidsinkomens en de collectieve lasten, een pleidooi aan voor vermogensaanwasdeling.

Economen, die zich uitspreken voor een arbeidsvoorwaardenbeleid dat de trekken vertoont van wat vroeger geleide loonpolitiek werd genoemd, lokken de kritiek uit dat zij de grenzen van hun bevoegdheden overschrijden, wanneer zij niet tegelijkertijd het sociaal-politieke raamwerk aangeven waarbinnen zo een beleid zou moeten worden gevoerd. De SER-economen zeggen dat het arbeidsvoorwaardenbeleid voor de komende jaren niet vereenzelvigd mag worden met het opleggen van loonvoorschriften, maar dat het zal moeten berusten op centrale afspraken tussen de overheid en de sociale partners.

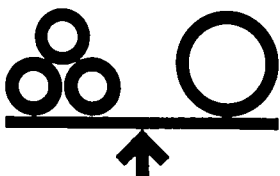
Eerder heb ik in deze rubriek gesignaleerd dat er zowel bij werkgevers als bij werknemers een ontwikkeling bespeurbaar is naar een strakkere centralisatie van het arbeidsvoorwaardenbeleid. De vakbeweging wil zo een beleid inpassen in een beleid waarin de overheid grotere zeggenschap krijgt in de bedrijfsinvesteringen. De werkgevers willen meerjarige centrale afspraken over de verdeling van de beschikbare ruimte. Tussen beide benaderingen gaapt nog een kloof die door een bewuste politieke keus zou moeten worden overbrugd. Het Haagse Protocol waarin sprake is van een nadere bezinning op de relatie tussen winst, werk en investeringen zou een aanknopingspunt kunnen bieden.

PvdA-lijsttrekker Den Uyl heeft in een gastcollege aan de Technische Hogeschool in Eindhoven wel duidelijk gemaakt hoe naar zijn mening de verbindingen met het beleid moeten worden gelegd. Hij zei dat er duidelijke politieke keuringen moeten worden gemaakt voor het ontwikkelen van een economisch instrumentarium dat erop gericht is de, op onderdelen, blijvende economische stagnatie te doorbreken. Waar nodig, zei hij, zal de vraag moeten worden gesocialiseerd, dat wil zeggen, via de overheid gericht op collectieve goederen als stadsvernieuwing, verbetering van het woonmilieu en de verkeersvoorzieningen en op de dienstensector. Hij had het over toetsing en sturing van de particuliere investeringen naar hun

effect op de werkgelegenheid en over een alle inkomens omvattende inkomenspolitiek.

Den Uyl gaf in zijn college een denkpatroon aan dat door socialistische economen als Van der Zwan, Van den Doel en Driehuis is ontwikkeld. De SER-economen, onder wie socialisten als De Galan, Hessel en Halberstadt, wijzen in hun advies uitbreiding van de collectieve bestedingen als oplossing van het werkloosheidsvraagstuk af. De SER-deskundigen verwachten, op grond van projecties die door het Centraal Planbureau zijn gemaakt, dat verzwaring van de collectieve lasten die gepaard zou moeten gaan met het scheppen van effectieve vraag via de collectieve sector, zal leiden tot vermindering van de rendementen en daardoor tot een vergroting van de werkloosheid in de marktsector die de uitbreiding van de werkgelegenheid in de dienstensector zou overtreffen.

Den Uyl heeft zijn mogelijke regeringspartner, het CDA, in zijn Eindhovense rede voor een duidelijke keus geplaatst. Met een socialistische keus voor een straffer geleide economie en marktordening staat het systeem van de vrije ondernemingswijze productie op het spel. Een groter beslag van de overheid op de geringe economische groei die ons bij een blijvende stagnatie te wachten staat, zou ook het door het kabinet-Den Uyl I geprogrammeerde 1-procentsbeleid op losse schroeven kunnen zetten. Als we echter ervan mogen uitgaan dat Den Uyl geen of-of keuze op het oog heeft, maar eerder aanvulling van te kort schietende particuliere investeringen door overheidsinvesteringen, dan zou een omschakeling van het beleid gezien kunnen worden als een ombuiging van het z.g. aanvullende beleid. De middelen die voor de Wet Investeringsrekening zijn uitgetrokken — f. 13 mrd. — zouden dan voor een deel gebruikt kunnen worden voor directe overheidsinvesteringen die uit het financieringstekort gefinancierd zouden moeten worden. Inmiddels zou dan de structurele ombuiging van de groei van de collectieve lasten als percentage van het nationale inkomen

Kredietrestrictie

DRS. J. C. PRANGER*

De Nederlandsche Bank (DNB) heeft besloten grenzen te stellen aan de kredietverlening van de onder het monetaire toezicht vallende instellingen. Onderstaand wordt beknopt op enkele aspecten van deze ingrijpende beleidsmaatregel ingegaan.

De economische situatie

Tot kredietrestrictie wordt slechts dan overgegaan als er „tekenen zijn te ontwaren” die wijzen op een dreigende conjuncturele overspanning en/of een geconstateerde sterke toename van de kredietverlening of geldhoeveelheid (c.q. liquiditeitsmassa). Van een conjuncturele oververhitting kan niet worden gesproken. De industriële productie ver-

liep in 1976 volgens een uitermate vlakke groeicurve; in het laatste kwartaal trad zelfs enige daling op. De vraagzijde werd gedragen door consumptie en export. De investeringen vertoonden in 1976 een negatieve volumegroei. De consumptieprijstijging vertoont een dalende tendens. Voorts geven de ruime deels conjuncturele arbeidsreserve en de lage bezettingsgraad aan, dat allerm minst sprake is van een conjuncturele oververhitting. In het conjunctuurverloop zijn derhalve geen tekenen te ontwaren die tot een algemene afremming aanleiding zouden geven. De redenen voor de kredietrestrictie moeten veeleer in de monetaire sfeer worden gezocht. Omdat een aantal monetaire grootheden wel een flinke expansie vertoonden in tegenstelling tot de genoemde reële grootheden spreekt de president van DNB van een „schizofreen beeld” van de economie.

Welke monetaire grootheden waren nu de boosdoeners? Niet zoals men wellicht zou denken de geldhoeveelheid

(M_1). De som chartaal en giraal geld groeide namelijk slechts matig. De groei van de geldhoeveelheid (= primaire liquiditeiten) was minder dan de groei van het nationaal inkomen. De primaire liquiditeitsquote (M_1/Y) daalde van 23,9 per ultimo 1975 tot 22,7 per ultimo 1976. Neemt men voor het monetaire beleid de geldhoeveelheid als indicator dan zou er dus evenmin aanleiding zijn voor ongerustheid. Nu hanteert DNB als definitie bij voorkeur een ruimere definitie van de geldhoeveelheid namelijk de zogenaamde liquiditeitsmassa. Deze laatste bevat naast de primaire liquiditeiten ook secundaire liquiditeiten waarvan termijndeposito's en valutategoeden de belangrijkste zijn. De groei van de secundaire liquiditeiten was in 1976 wel vrij fors; ten gevolge van de renteverhouding sloegen de *gecreëerde* bankpassiva nl. vooral in deze vorm neer.

De liquiditeitsmassa (M_2) steeg sterker dan het nationaal inkomen. De door DNB als indicator voor de liquiditeit van de nationale economie gehanteerde liquiditeitsquote (M_2/Y) vertoonde als gevolg hiervan een stijging. Zij bedroeg 41 per ultimo 1976 tegenover 37,5 per ultimo 1975. De groei van de binnenlandse liquiditeitsmassa bedroeg in 1976 f. 16,5 mrd. De stand van de liquiditeitsmassa kwam daarmee per ultimo 1976 op f. 89 mrd. Over het houderschap van de liquiditeitsmassa is eigenlijk maar weinig bekend. Een klein deel namelijk ca. f. 12 mrd. bevindt zich in handen van niet-geldscheppende instellingen (lagere overheid, fondsen en spaarbanken) die regelmatig aan DNB rapporteren. De rest, f. 77 mrd., bevindt zich in handen van gezinnen en bedrijven. Dat wil zeggen in handen van sommige gezinnen en sommige bedrijven. Regelmatige informatie 1) over het houderschap van de liquiditeiten — waarmee een nadere om-

kunnen worden voortgezet. Tekortfinanciering is echter alleen economisch gerechtvaardigd als door de overheidsbestedingen particuliere investeringen worden gegenereerd. In elk geval zal voldoende productief vermogen moeten worden opgebouwd om duurzame werkgelegenheid te scheppen.

De sector waarin de vraag gesocialiseerd zou moeten worden lijkt weinig aan die vermogensvorming te kunnen bijdragen. De opgewekte vraag heeft evenmin een erg duurzaam karakter. Hoewel er bij stadsvernieuwing en woonverbetering nog veel werk aan de winkel is, moet toch rekening worden gehouden met een tijdlimiet. Meer perspectieven bieden op lange termijn inkomensoverdrachten aan ontwikkelingslanden, de enige groeimarkten die in het verschiet liggen. Welke keuze er ook gemaakt wordt, één ding is zeker: het werkgelegenheidsbeleid eist een straffe loonmatiging. Van den Doel zet in *Socialisme en Democratie* uiteen

hoe dit doel, zonder geleide loonpolitiek, kan worden bereikt. Dat kan, schrijft hij, wanneer niet de overheid, maar de vakbeweging de sancties treft die nodig zijn om de noodzakelijke offers af te dwingen. Ze doet dat door een keus te maken uit beleidsalternatieven, vervolgens onder haar leden een „plebisiet” te houden en de uitkomst daarvan als bindend te beschouwen voor de beslissing over de grootte van de publieke sector en de hoogte van het loonpeil. Terecht zegt Van den Doel hierbij dat deze methode een stap zou zijn in de richting van de corporatieve „vakbondstaat” en daarom minder verkieslijk dan een „democratische dwang” die door de volksvertegenwoordiging wordt opgelegd.

Het pleidooi van de SER-economen voor een soort geleide loonpolitiek komt dicht in de buurt van een corporatistische „zelfdwang”.

A. F. van Zweeden

*. De auteur is plv. hoofd van het Economisch Bureau van de AMRO-bank. Dit artikel is geschreven à titre personnel.

1) De situatie per 31 maart 1971 wordt beschreven in de bekende publikatie *Het houderschap van liquiditeiten in Nederland* van Prof. Cramer en Drs. Reekers.

schrijving van de door de gestegen liquiditeitsquote geïndiceerde „overliquiditeit” zou kunnen plaatsvinden — is niet beschikbaar.

De oorzaken van de toename van de binnenlandse liquiditeitsmassa, die reeds eerder genoemde f. 16,5 mrd., zijn globaal bekend. Ten behoeve van de overheid vond een liquiditeitscreatie van ca. f. 2,5 mrd. plaats; uit het buitenland vond een liquiditeitstoevoer van ca. f. 0,5 mrd. plaats. Het overgrote deel van de liquiditeitscreatie namelijk ca. f. 13,5 mrd. vond plaats via de geldscheppende instellingen (het bankwezen). Achter dit bedrag schuilt een toename van de kredietverlening aan gezinnen en bedrijven van zo'n f. 18,5 mrd. (Omdat de z.g. lange middelen van het bankwezen met ca. f. 5 mrd. toenames bedroeg de liquiditeitscreatie zo'n f. 13,5 mrd.). Een relatief groot gedeelte van de toename van de kredietverlening vond plaats in de vorm van hypothecair krediet. Men mag aannemen dat het overgrote deel betrekking heeft op woonhuizen.

Beoordeling van de situatie

In het jaarverslag van DNB en bij de aankondiging van de kredietrestrictie is het oordeel van DNB duidelijk naar voren gekomen. „De liquiditeitsvoorziening is thans zo ruim geworden, dat zij bij handhaving tot een zelfstandige bron van inflatie zou kunnen worden”. Zo formuleert Dr. Zijlstra in het laatste jaarverslag van DNB (blz. 15) zijn visie op de monetaire situatie. Tevens wordt (blz. 16) de wenselijkheid uitgesproken van een reductie van de liquiditeitsquote met — gemiddeld genomen — één punt per jaar tot 1980.

In de persberichten ter gelegenheid van de kredietrestrictie is voorts sprake van een negatieve waardering van de ontwikkelingen in de onroerend-goedsector. Kwalificaties als „windhandel in onroerend goed” en „het doorprikken van ballonnen” waartoe de kredietrestrictie mogelijk zou kunnen bijdragen, laten aan duidelijkheid niets te wensen over.

Nu bestaat een beoordeling van een situatie uit twee delen namelijk kennisneming van feiten en interpretatie van die feiten. Kennisneming van feiten moet daarbij ruim worden gezien. Naast de officiële statistische informatie is er ook kwalitatieve informatie. Te denken is bijvoorbeeld aan informatie omtrent het politieke klimaat, perscommentaren, maar ook aan informatie over het marktgedrag van financiële instellingen zoals dat blijkt uit advertenties.

Bij de interpretatie van al deze informatie gaat de economische theorie een rol spelen. Het is daarbij naïef te ver-

onderstellen dat een policy-maker slechts één theoretisch model hanteert. In dat geval zou gegeven de keuze van de beleidsdoelstellingen de keuze en de dosering van de instrumenten in hoge mate door het model worden bepaald. Het is realistischer te veronderstellen dat een ruim van wetenschappelijke staf voorziene policy-maker kennis neemt van alle belangrijke theoretische stromen. De economische modellen zijn in deze opvatting niet puur analytische instrumenten, maar zijn als het ware zelf een onderdeel van de totale informatiestroom die de policy-maker bereikt. Het is dan ook weinig zinvol om te stellen dat deze door de monetaire situatie geïnspireerde kredietrestrictie ook betekent dan DNB nu tot het monetairisme bekeerd zou zijn. In de praktijk gaat het om de taxatie van hetgeen haalbaar is. Ofwel fraaier geformuleerd door de president in het jaarverslag van DNB (blz. 22 en 23):

„In onze nimmer ideale samenleving, inclusief complicaties van buitenlandse oorsprong”, zijn vaste beginselen voor loonbeleid, begrotingsbeleid en monetair beleid uitermate wenselijk, maar bij de concrete toepassing zal het altijd „passen en meten blijven. Het zou niet verantwoord zijn aan te nemen dat door een strak genormeerd en van gepubliceerde monetaire doelstellingen voorzien beleid het juiste loonbeleid en het juiste begrotingsbeleid zouden kunnen worden afgedwongen”.

Deze kredietrestrictie gaat met min of meer expliciete streefcijfers betreffende liquiditeitsgroei, inflatietempo en liquiditeitsquote vergezeld. (In het presidentiële verslag worden als „voorbeeld” genoemd resp. +7%; +6% en —1%). Zij is hiermee een illustratie van relatief gunstige verwachtingen inzake de niet of niet geheel door DNB te beheersen invloeden welke bovengenoemde grootheden mede bepalen. Te denken valt in de monetaire sfeer aan de liquiditeitscreatie door de overheid en via het buitenland. Buiten de monetaire sfeer valt hierbij aan de onverwachte ontwikkelingen van invoerprijzen, lonen en rendementen te denken. Men zou dan ook kunnen spreken van de kredietrestrictie van de hoop.

De vorm van de restrictie

DNB heeft gekozen voor een directe kredietrestrictie. In zeer grote lijnen houdt de regeling voor de algemene banken het volgende in. De basisperiode wordt gevormd door de gemiddelde standen van het laatste kwartaal van 1976. Het basisbedrag wordt gevormd door de in de basisperiode bereikte stand van de totale binnenlandse kredietverlening aan de private sector (n.b. dit zijn particuliere en zakelijke relaties te zamen) plus lange activa verminderd met de zogenaamde echte lange passiva. De toegestane kredietgroei bedraagt 12%

van het basisbedrag plus de groei van de echte lange passiva. Deze laatste bestaan uit kapitaal, reserves en leningen met een oorspronkelijke gemiddelde looptijd langer dan 5 jaar.

Tot de restrictie is op 11 mei jl. besloten. Zij gaat in op 1 januari 1977. De 12% bevat 2% als tegemoetkoming voor de invoering met terugwerkende kracht. Aan de restrictie is een sanctie verbonden welke de plicht tot het aanhouden van een renteloos deposito ten bedrage van de helft van de overschrijding inhoudt. De restrictie is in de directe vorm gegoten om de opwaartse invloed op de rentestand te minimaliseren. Het rentebeleid blijft primair gereserveerd voor de regulering van de externe waarde van de gulden.

De wens van DNB om, gegeven de actuele positie van de gulden, rentestijging te voorkomen impliceert dat de banken vooral „stroevers” moeten worden bij de kredietverstrekking. De „fringe of unsatisfied borrowers” moet dus vooral via strengere normen worden vergroot. Voor de banken geen plezierige boodschap om aan de cliënten mee te delen. Daarbij komt dat bij het rekening-courant-krediet door het bestaan van een dispositieruimte de beheersbaarheid zeker op korte termijn gering is. Bij de (middel)lange kredietverlening aan bedrijven en bij de hypotheek is sprake van lange remwegen. Tussen het moment van afsluiten van een lening en het moment van de uitbetaling(en) verstrijken veelal enkele maanden. Halverwege het jaar ligt het grootste deel van de jaarstijging derhalve reeds vast. De korte zakelijke kredietverlening verloopt nogal grillig, mede als gevolg van sterk wisselende valuta- en renteperspectieven.

De lange kredietverlening moet vanwege de lange remweg lang tevoren worden gestuurd. De combinatie van deze beide gegevens maakt dat in een restrictieve situatie aan de planning van de individuele bankactiviteiten zeer hoge eisen worden gesteld. Zo zou bijvoorbeeld stringente beheersing van de lange kredietverlening in geval de korte kredietvraag wegvalt, leiden tot onderschrijding van de kredietrestrictienorm, maar tevens tot moeilijk te herstellen verlies van marktaandeel in de lange sector. Daarentegen kan geringe beheersing van de lange kredietverlening weliswaar tot verbetering van marktaandeel leiden, maar tevens tot ongenoegen van DNB en de verplichting dure deposito's aan te houden. Anders dan bij eerdere restricties zullen de „strafdeposito's” niet als compenserend deposito fungeren (als „aflaat” in de terminologie van het door de president van DNB signaleerde „monetaristisch reveil”). De verplichting om de kredietverlening binnen de vorm te brengen blijft bestaan. Overschrijdingen zijn in principe niet toegestaan.

Monetaire complicaties

Een kredietrestrictie verzwart voor banken de problemen van planning en distributie. De cliënt ondervindt de nadelen van stroevere en eventueel duurdere kredietverlening. Ook voor DNB zelf is de uitvoering van een kredietrestrictie, te zamen met het verwezenlijken van andere doeleinden, niet zonder problemen. Het rentebeleid dat voornamelijk de geldmarkttarieven kan beïnvloeden kan niet zonder meer ter ondersteuning van de kredietrestrictie worden ingezet. Het rentebeleid is immers gericht op de positie van de gulden in het door de DM gedomineerde slangarrangement. Aangezien de DM reeds enige maanden onder druk staat maakt de gulden een sterke indruk. De gulden vertoef boven in de slang; door middel van een renteverlagend beleid tracht DNB kapitaalvoer zoveel mogelijk tegen te gaan. Het succes bij het nastreven van monetaire targets kan immers niet alleen door beperkingen, aan het bankwezen opgelegd, worden bereikt. De liquiditeitscreatie vindt immers ook via het buitenland en ten behoeve van de overheid plaats. Kredietrestrictiebeleid en rentebeleid zijn als uitvloeisel van het slangarrangement gescheiden grootheden geworden. Afgewacht moet worden of deze scheiding in de praktijk haalbaar is.

Ten einde kapitaalimport te voorkomen, moet de rente vooralsnog laag worden gehouden. De korte rente is thans laag, de lange rente is echter zeker ten opzichte van West-Duitsland vrij hoog. Als gevolg van de gunstige beoordeling van de gulden en het niveau van de lange rente heeft in 1977 tot dusverre via het beursverkeer kapitaalimport plaatsgevonden.

Nu is het beleidsdoel de bevordering van kapitaalexport. Hierin past een lagere lange rente. Te vrezen is echter dat de kredietrestrictie niet in deze richting werkt. Nu kan indien door kapitaalimport verruiming van de kapitaalmarkt optreedt de overheid een groter bedrag lenen. De liquiditeitscreatie uit deze bron kan dan lager zijn. De overheid is echter op de kapitaalmarkt niet zonder concurrentie. De banken hebben in de vorm van kapitaalmarktfinanciering immers één van de beleidsinstrumenten om binnen de norm te blijven. Daarnaast zullen vooral de hypotheekbanken als vrager op de kapitaalmarkt blijven optreden. Zij blijven buiten de kredietrestrictie en worden niet in hun uitzettingstempo beperkt. De reden voor deze uitzonderingspositie is gelegen bij de monetair neutraal geachte financiering van hun bedrijf.

Het effect van een krediet op de prijsbeweging op de goederenmarkt waarop het wordt aangewend (in casu in de huizenmarkt) zal overigens door de wijze van financiering niet worden

beïnvloed. De wijze van financiering bepaalt hoogstens of op andere goederenmarkten al dan niet minder effectieve vraag wordt uitgeoefend.

Gezien de onderlinge verbanden die tussen de diverse bronnen van geldschepping bestaan en het feit dat maatregelen vaak diverse tegengestelde effecten hebben, is het halen van monetaire targets geen eenvoudige zaak. Het is niet meer dan fair om hierbij enige speling aan de policy-makers te gunnen bijvoorbeeld in de vorm van het streven naar gemiddelde targets over een periode.

Conclusie

De huidige kredietrestrictie heeft wat

de achtergronden betreft duidelijk andere accenten dan voorgaande. De uitvoering is voor de banken gecompliceerder mede omdat de scheiding tussen kredietbeleid en rentebeleid thans zeer duidelijk is. Het bereiken van genoemde targets als: liquiditeitsquote min één procentpunt, inflatie 6%, liquiditeitengroei van 7%, zal een zeer inventief toepassen van het monetaire instrumentarium vergen. Los van deze technische overwegingen is door de duidelijke opstelling van DNB aan de inflatiementaliteit een forse klap uitgedeeld. De toekomst zal uitwijzen of deze klap de beslissende was.

J. C. Pranger

J. Waelbroeck (ed.): *The models of project link*. North-Holland Publishing Company, Amsterdam/New York/Oxford, 1976, 409 blz., f. 90.

Dit boek is te beschouwen als een uitvoerig aanhangsel bij het eerste boek over het Linkproject dat in 1973 werd gepubliceerd onder redactie van R. J. Ball onder de titel *International linkage of national economic models*. Het doel van het Linkproject is te bestuderen hoe conjunctuur- en prijsbewegingen, tot stand gekomen in afzonderlijke landen, zich via de internationale handel voortplanten over de hele wereld. Daartoe heeft men een zeventiental merendeels reeds bestaande modellen voor afzonderlijke landen of groepen van landen aan elkaar gekoppeld. Over dit project werd reeds uitvoerig bericht in de boven aangehaalde eerste Linkbundel.

In de thans te bespreken tweede Linkbundel worden de 17 modellen gepresenteerd. Ze worden voorafgegaan door een drietal hoofdstukken van meer algemene aard. Het eerste hoofdstuk is van de hand van L. R. Klein en vier anderen („Link Central Staff”). Het handelt over de resultaten van het doorrekenen van het stelsel voor de periode 1973-1976 onder vijf verschillende pakketten veronderstellingen. De eerste oplossing (de „control solution”) is gebaseerd op voorspellingen over de exogene variabelen gemaakt in september 1974. Met de oliecrisis werd dus rekening gehouden. Vervolgens komen een vertiend alternatieven aan de orde: 1. grotere importabsorptie door de olielanden in het Midden-Oosten; 2. een voorraadrecessie die begon in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Italië; 3. hogere exportprijzen

voor de ontwikkelingslanden; 4. constante wereldprijzen voor olie op het niveau van 1973. Geval 1 gaf geen drastische wijzigingen te zien, misschien als gevolg van de bescheiden veronderstellingen. In geval 2 ziet men een sterk conjunctuurherstel in 1976. De auteurs schrijven dit toe aan de stabiliteit van het Linkstelsel. Alternatief 3 heeft inflatoire gevolgen, vooral voor Nederland en Engeland. De veronderstellingen gemaakt in alternatief 4 zijn de meest drastische en de resultaten zijn dienovereenkomstig. Zoals men ziet, is dit een bijzonder interessant hoofdstuk. Spijtig is dat een gedetailleerde documentatie over de gemaakte veronderstellingen ontbreekt.

In het tweede hoofdstuk beschrijven K. N. Johnson en A. van Peetersen hoe men dit stelsel oplost en ermee simuleert. De gebruikte oplossingsmethode is gedeeltelijk gebaseerd op Gauss-Seidel, gedeeltelijk op Jacobi. Ten onrechte schrijven de auteurs hun goede convergentieresultaten toe aan het feit dat ze goede startwaarden gebruiken en aan het feit dat de modellen niet al te veel afwijken van lineariteit. Overigens is het een goed en duidelijk geschreven hoofdstuk.

In hoofdstuk drie presenteert M. C. Adam de standaardnotatie. Deze bestaat uit gemeenschappelijke „woordwortels” met behulp waarvan iedere deelnemende onderzoeker dan zijn eigen symbolentaal opbouwt.

Hierna volgen, zoals gezegd, de zeventien modellen. Ze zijn merendeels ge-

bouwd in universiteiten en banken in de betreffende landen. Voor Nederland nam het Centraal Planbureau deel met het bekende model 69C. Voor een viertal groepen ontwikkelingslanden werden regionale modellen gebouwd door de UNCTAD in New York. Een voordeel van deze werkwijze is dat men de ter plaatse aanwezige kennis mobiliseert. Een nadeel is dat een zekere eenheid van aanpak volstrekt ontbreekt.

Hieronder volgen de behandelde landen en regio's telkens met het aantal stochastische vergelijkingen die het betreffende model bevat: Verenigd Koninkrijk (London Business School, 106), Zweden (75), Verenigde Staten (Wharton, 70), Finland (60), Oostenrijk (54), Italië (53), West-Duitsland (51), Canada (44), Japan (43), Australië (42), Frankrijk (15), België (19), Nederland (13), Zuid- en Oost-Azië (13), Amerika, overig (11), Afrika (10), Midden-Oosten (9). Deze aantallen vergelijkingen weerspiegelen de graad van desaggregatie. Zo kent het Zweedse model achttien vergelijkingen voor de invoer van verschillende categorieën goederen, en elf loonvergelijkingen. Voor een aantal sectoren worden contractlonen en incidentele loonstijgingen afzonderlijk verklaard.

De economische theorie die aan de vergelijkingensystemen ten grondslag ligt wordt niet behandeld. Wel geven een aantal auteurs literatuurverwijzingen, maar soms ontbreken ook deze. Het hoofdgerecht is Keynesiaans, terwijl in de sauzen de neoklassieke en monetaire ingrediënten niet geheel ontbreken. Een systematische behandeling van de productiesector, waarin de vraagfuncties voor productiefactoren uit dezelfde productiefunctie worden afgeleid, zal men tevergeefs zoeken 1). Elementaire regels van dimensiehomogeniteit worden door sommige auteurs gerespecteerd, maar niet door alle. Er wordt rijkelijk met vertragingen gewerkt, waarbij naast Koyck vooral Almon populair is. Het tamelijk grote aantal lage Durbin-Watson-grootheden wekt de indruk dat hiermee niet alle dynamiek adequaat beschreven is. Hoewel niet-lineariteiten veelvuldig voorkomen, is het aantal theoretisch minder verantwoorde lineaire specificaties betrekkelijk groot.

Tien modellen gaan uit van jaarcijfers, zeven van kwartaalcijfers. Deze laatste werden in twee modellen voor seizoen gecorrigeerd, in drie modellen niet (deze modellen zijn rijk aan dummyvariabelen), terwijl twee modellen een tussenpositie innemen. De meeste onderzoeksinstituten konden onvoldoende steunen op gepubliceerde data en zagen zich genoodzaakt zelf het verzamelen en bewerken van data ter hand te nemen.

Vijftien modellen werden geschat met kleinste kwadraten, voor het Nederlandse model werd soms kleinste kwadraten in twee ronden toegepast, en soms maximale aannemelijkheid op basis van beperkte informatie. Alleen de Duitsers

(Krelle c.s.) vermelden dat zij maximale aannemelijkheid op basis van volledige informatie hebben toegepast. Helaas vermelden zij er niet bij welke iteratiemethode zij gebruikten.

Het geheel overziende, meen ik dat de knelpunten bij het construeren van macro-modellen op het ogenblik niet liggen bij de rekenfaciliteiten of de schattingsmethoden, maar vooral op de gebieden van statistische gegevens en specificatie. Om met het laatste te beginnen: wie uitgaat van een goede theorie op abstract niveau, staat voor de noodzaak deze op zodanige wijze in een wiskundige vorm te gieten dat een schatbare vergelijking resulteert. Vóór 1965 (om de gedachten te bepalen) was linearisatie vaak noodzakelijk (met het oog op rekenfaciliteiten en schattingsmethoden) met het gevolg dat belangrijke elementen uit de oorspronkelijke theorie verloren gingen. Het feit dat dit tegenwoordig niet meer nodig is, is nog lang geen gemeengoed geworden. Het andere knelpunt, de statistische gegevens, hangt met het eerste samen. Wie een theorie wil toetsen of toepassen behoort de gegevens te verzamelen die de theorie vereist. Soms is dit principieel onmogelijk, omdat de theoretische variabelen niet meetbaar zijn. Dan dient een verbindingsmodel te worden gebouwd tussen deze variabelen en een aantal wel meetbare. In vele gevallen echter is het probleem dat de statistische bureaus onvoldoende contact hebben met de theoretische ontwikkelingen om snel te kunnen reageren op de behoeften van de wetenschap (al zijn er natuurlijk ook vaak budgettaire redenen om bepaalde gegevens niet te verzamelen). Deze vertraging plus de lange tijd die het kost om een goede tijdreeks te produceren vormt het belangrijkste knelpunt voor de ontwikkeling van goede macro-economische modellen. Ook al blijft er dus nog veel te wensen over, toch zullen zij die zich bezig houden met toegepaste macro-economie veel interessants in deze bundel vinden.

T. Kloek

1) Voor een model waar dit wel is gedaan, zie B. G. Hickman en R. M. Coen, *An annual growth model of the U.S. economy*, Amsterdam, 1976.

Landbouwcijfers 1976. Landbouw-Economisch Instituut, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag, 1976, 230 blz. f. 15.

Bevat statistische informatie over de agrarische sector over 1975.

H. Lee Fusilier en Jerome C. Darnell: Competition and public policy. Cases in antitrust. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1971, 404 blz.

Bevat voorbeelden van de anti-trust-wetgeving in de Verenigde Staten.

P. J. van Strien (red.): Personeelsselectie in discussie. Boom, Meppel, 1976, 315 blz., f. 36,50.

In deze bundel zijn artikelen gebundeld, die o.m. verschenen in het blad *De psycholoog*, het huisorgaan van het Nederlands Instituut van Psychologen. In die artikelen worden allerhande aspecten van de personeelsselectie bediscussieerd: testgebruik en mondigheid van de sollicitant, het recht van de sollicitant op informatie en rapportering, het vrije ondernemerschap van de selectiebureaus, beroepsregels en sollicitatierecht.

W. K. Franken: Aspecten van concernrecht, Tjeenk Willink BV, Groningen, 1976, 407 blz., f. 70.

Monografie over het in enkele landen bestaande concernrecht. Eerst wordt een poging gedaan tot een vennootschapsrechtelijke plaatsbepaling van het concern als deel en symptoom van het concentratieverschijnsel. Dan komt het Duitse concernrecht aan de orde. Niet in de vorm van een gedetailleerde bespreking van de positiefrechtelijke bepalingen, maar volgens een andere rangschikking dan in wet- en handboeken gebruikelijk is om de hoofdlijnen gemakkelijker voor buitenstaanders toegankelijk te maken. Daarop volgt een korte bespreking van de concernrechtelijke bepalingen in het ontwerp-statuuut voor een Europese vennootschapsvorm. Vervolgens een overzicht van het Franse recht en het Nederlandse recht.

Government purchasing. OECD, Parijs, 1976, 130 blz., \$ 7.

Rapport van de OECD Trade Committee over de voorschriften, procedures en praktijken van de OECD-lidstaten bij overheidsaankopen, met als doel het verkrijgen van informatie over de administratieve en technische belemmeringen bij de internationale handel.

Gregory Grossman: Economische stelsels. Aula nr. 566, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 272 blz., 1976.

Zowel het particuliere als het openbare leven worden op ingrijpende wijze bepaald door het geldende economische systeem. Daarom is het belangrijk te weten waar het in de verschillende systemen om gaat, waarin ze met elkaar overeenkomen en welk systeem het beste is. In deze herziene editie gaat de auteur in op de nieuwste gegevens uit de theorie van de vergelijking van economische stelsels. Aldus wordt uitgelegd wat de kapitalistische markteconomie is, hoe de structuur van de Russische economie is en wat het arbeiderszelfbestuur van Joegoslavië inhoudt. Het slot-hoofdstuk geeft een visie op toekomstige ontwikkelingen. De eerste druk werd door Prof. Dr. F. Hartog besproken in *ESB* van 29 september 1971.